

Between Heaven and Earth: On the Appearance of Demonic Cosmology in Texts of Demonic Magic

Gal Sofer, Ben-Gurion University of the Negev

Abstract

This article explores the connection between theoretical-cosmological knowledge and magical practice, specifically in the context of demonology and demonic magic. Through textual analysis and close reading of magical recipes, the article discusses how magicians use theoretical knowledge to legitimize or preserve older traditions of knowledge and shows that theoretical knowledge can sometimes be lost or become obscured over time. Additionally, the article presents several case studies aimed at examining whether magicians were aware of the relevant cosmological and demonological theories behind their practices, emphasizing the importance of contextual understanding—historical, cultural, and linguistic—for such analysis.

תקציר

מאמר זה מבקש לבחון את הקשר בין ידע תיאורטי-קוסמולוגי לפרקטיקה מאגית בהקשר ספציפי – דמונולוגיה וטקסי זימון ושליטה בשדים. באמצעות בחינה טקסטואלית וקריאה צמודה של מרשמים מאגיים, המאמר דן בשימוש של מאגיקונים בידע תיאורטי על מנת להעניק לגיטימציה או לשמר מסורת ידע קיימת, וכן מראה כי ידע תיאורטי לעיתים נאבד או נטשטש לאורך זמן. כמו כן, מובאים מספר מקרי בוחן שמטרתם לבדוק האם מאגיקונים היו מודעים לתיאוריות הקוסמולוגיות והדמונולוגיות הרלוונטיות שעמדו בבסיס הפרקטיקה שלהם, תוך הדגשת חשיבות ההבנה הקונטקסטואלית – ההיסטורית, התרבותית והלשונית – לניתוח מהסוג הזה.

בין שמיים וארץ: על נוכחותה של קוסמולוגיה דמונית בחיבורים של מאגיה דמונית*

גל סופר
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

הקדמה: מדע וטכנולוגיה, ידע ופרקטיקה מאגית

ב-2011 פרסם פרופ' שאול שקד מאמר על הפורמולות שבקורות ההשבעה היהודיות-בבליות, ובו כתב כך: 'ניתן לראות בפורמולה טקסט שעשוי היה להיות בספר-מודל של לחשים, אף שלא ידוע על קיומו של חיבור מהסוג הזה'.¹ במשפט קצר זה העלה פרופ' שקד לא רק את אפשרות קיומו של ספר-מודל עליו מבוססת הפורמולה, או – אם נרצה – 'ספר פורמולות', אלא במובלע גם את האפשרות כי להימצאותו של ספר כעין זה יש משמעות מעשית על מחברי פורמולות. בעוד את האפשרות הזו העלה שקד בנוגע לקורות השבעה משלהי העת העתיקה, הרי שבכל הנוגע לתקופה מאוחרת יותר קיומם של ספרי-מודל הם עובדה מוגמרת. ספרי הנחיה ליצירת קמעות או לשימוש בחומרים מסוגים שונים היו ועודם נפוצים, ותפוצתם הרבה מעלה שאלות נוספות – כמו השאלה שבה יעסוק מאמר זה והוא היחס בין ידע תיאורטי (ובמקרה שלנו – קוסמולוגיה) לפרקטיקה.

היחס בין ידע לפרקטיקה, או, בניסוחם של פילוסופים של המדע, מדע וטכנולוגיה, הוא ללא ספק יחס מורכב.² במאמר זה אבקש להראות שמורכבות זו באה לידי ביטוי גם בטקסטים מאגיים, אשר מציגים תמונה מורכבת (ואולי: תמונות מורכבות) באשר לשאלה זו. האם מאחורי מרשם מאגי עומד ידע החוצה את גבולות הפרקטיקה? ואם נניח שעומד ידע כזה, האם מחבר המרשם בהכרח ידע על קיומו? עצם שאלת השאלה טומנת בחובה אפשרות כי מעבר לטקסט הנקרא יש איזשהו ספר-מודל, שאולי – ואולי לא – הכיל בתוכו עולם תיאורטי רחב שאיננו חשופים אליו. לכך, שוב, יש משמעות מעשית. אם נניח קיום של עולם תיאורטי כזה, האם יש בו כדי לתת משמעות לפרקטיקה? האם משמעות כזו נהירה לכל מי שבוחר לבצע את הפרקטיקה? שאלות אלו, שבמבט ראשון עשויות להיראות תיאורטיות למדי, בעלות משמעות מעשית ברורה כיוון שמכריעות בשאלת הנחות היסוד שלנו בקריאת הטקסט

* אבקש להודות לקוראים/ות האנונימיים/ות על הערותיהם/ן המועילות שסייעו לי בהבהרת המובא להלן.

1 ראו: Shaul Shaked, "Transmission and Transformation of Spells: The Case of The Jewish Babylonian Aramaic Bowls," in *Continuity and Innovation in the Magical Tradition*, ed. Gideon Bohak, Yuval Harari, and Shaul Shaked (Leiden-Boston: Brill, 2011), 187–218.

2 ראו, למשל: Sven Ove Hansson, "Science and Technology: What They Are and Why Their Relation Matters," in *The Role of Technology in Science: Philosophical Perspectives*, ed. Sven Ove Hansson (Dordrecht: Springer, 2015), 11–23.

המאג. מה אנו מניחים לגבי הידע של המחבר? כיצד אנו תופסים את פעולת הכתיבה של המרשם, עם ההנחות הללו? מה נוכל להסיק מאסטרטגיות כתיבה שונות בעקבות הנחות אלו? לכל אחת מן השאלות הללו יש השלכה לגבי הבנתנו את הטקסט העומד לפנינו, והשפעה – ממשית – על מסקנותינו.

במאמר זה אבקש לבחון את הקשר בין ידע לפרקטיקה בהקשר ספציפי – דמונולוגיה וטקסי זימון ושליטה בשדים. מה ידעו מזמני שדים על השדים אותם ביקשו לזמן? האם הרגישו צורך בידע דמונולוגי כדי לממש את רצונותיהם? אטען כי על מנת לענות על השאלה הזו, יש צורך בניתוח טקסטואלי מדוקדק של המקורות, ובחינה האם מחבר טקס לזימון שדים הכיר מקורות טקסטואליים תיאורטיים העוסקים בהיררכיות הדמוניות אליהן הוא מבקש לחבור, או שאותן הוא מבקש להכפיף לרצונותיו. ברי כי האפשרות שקיימת מסגרת תיאורטית למרשם פרקטי שהייתה ידועה למחבר המרשם טומנת בחובה גם את הפוטנציאל המזיק לקריאת-יתר (*overreading*) והפעלת מניפולציות פרשניות לכפיית משמעות. אלו, כפי שאבקש להראות, מנוטרלות כמעט לחלוטין כשיש בידינו עושר טקסטואלי וקונטקסט היסטורי המאפשרים קריאה צמודה של הטקסט, עם הצצה אל הידע העומד מאחוריו. הדוגמה האחרונה שתובא במאמר זה תראה כיצד ניתן לקבוע האם מחבר הכיר את הידע התיאורטי עליו מבוססת פרקטיקה באמצעות בחינה של טקסט שנכתב על ידו פעמיים, בשתי שפות שונות.

בחלקו הראשון של המאמר אציג מספר עמדות לגבי מקומם של השדים בקוסמוס, מנקודת מבטם של מלומדים – מאגיקונים ושאינם. במסגרת זו אדון בקצרה בפרקטיקת 'נגידי התלי' ובשאלת מקומם של אלו ביקום. אראה כיצד התיאוריה סביב קיומם של ישויות אלו העסיקה גם את המאגיקונים, שאחדים מהם ראו צורך לצרף לפרקטיקות מובאות תיאורטיות, ובמקרה אחד אף להפוך מובאה תיאורטית ללחש הנאמר במהלך הפרקטיקה עצמה. אראה כיצד בכל המקרים הנדונים, הישויות המזומנות נתפסו ככאלו שמאכלסות אזור לימינלי, וטבעם בהתאם. אסיים חלק זה באזכור קצר של מקרים נוספים בהם ישויות נתפסו כ'תלויות באוויר'. חלק זה יהווה הקדמה לחלקו השני של המאמר, בו אעסוק בקוסמולוגיה דמונית ספציפית, גם בה תפיסה של חלק מהשדים ככאלו התלויים באוויר – או באתר. קוסמולוגיה זו, המוצגת בחיבורו של המאגיקן הנוצרי בן המאה הארבע-עשרה ברנרד גאנל, תוצג בפירוט. כמו כן, אדון באופן בו גאנל מרכיב את הקוסמולוגיה שלו, ולאחר מכן גם משתמש בה ליצירת מרשמים. עבור גאנל, נראה, הידע התיאורטי הוא זה שמאפשר את הפרקטיקה. בחלקו השלישי של המאמר אדון בהתקבלות של הקוסמולוגיה של גאנל – לא בהכרח התקבלות ישירה – ואראה כיצד מאגיקונים יהודים מן המאה השמונה-עשרה עושים בה שימוש. בחלק זה אדון בשאלה האם הכירו מאגיקונים אלו את הקוסמולוגיה של גאנל, וכיצד ניתן להכריע בשאלה מהסוג הזה בהינתן עושר של ראיות טקסטואליות.

היכן נמצאים השדים

במאמרה על קוסמולוגיות דמוניות הציגה סופי פייג' את עמדותיהם של מלומדים נוצרים מימי הביניים המאוחרים על מקומם של השדים ביקום. עבור מלומדים אלו, קביעת מסמרות בעניין הזה אינו דבר של מה בכך, שהרי למבנה היקום יש משמעות תיאולוגית. לרוב עשו המחברים שימוש במודל האריסטוטלי של הקוסמוס כדי לסמן

את מקומם של השדים.³ הפערים בין מלומדים שונים נסובו בעיקר סביב שאלת מקומם המדויק של השדים במבנה האריסטוטלי, ולא רק באשר לטבעם או התנהגותם. סברתו של מיכאל סקוטס (1175–1232 בקירוב), האסטרולוג של פרידריך השני, חשובה לצורך הדיון שלנו מכיוון שסקוטס – כמתרגם מערבית של אבן סינא ואריסטו – היה בקי הן בפרקטיקות מאגיות אותן הוא מזכיר בחיבוריו, הן בתיאוריות קוסמולוגיות. כפי שהראתה פייג, בחיבורו *Liber Introductorius* מציין סקוטס כי ישנם תשע כתות של שדים, המחולקות לשלוש קבוצות – בהתאם לדרגת רשעותם העומדת ביחס הפוך לחכמתם.⁴ כל אחת מן הקבוצות הללו, שוכנת במקום אחר בקוסמוס:

דע גם שישנם תשע כתות של שדים, והם מחולקים לשלושה סוגים, הראשון מהם הוא רע, השני רע יותר, והשלישי רע ביותר. [הסוג] הרע ביותר נפל אל הגיהנום [*infernum*]. זה שמכונה רע יותר נותר ביסודות, והם [השדים מהסוג הזה] מפתים את בני האדם בכל יום. וזה שמכונה רע יותר באתר, מן האש שממעל ועד לגלגל הכוכבים.⁵

אלו האחרונים, הרעים שנותרו באתר, הם גם החכמים ביותר בהם, והם אלו שמשיבים למאגיקונים שמזמנים אותם.⁶ במקום אחר מבהיר סקוטס כי אלו מהסוג הרע הם מיסוד האוויר ומיסוד האש, אלו מהסוג הרע יותר קרובים לארץ או נמצאים עליה (*prope terram et super terram*), ואלו מהסוג הרע ביותר מצויים בגיהנום.⁷ למיקום השדים באתר יש משמעות תיאולוגית, כיוון שבקרב מלומדים נוצרים שדים ורוע ממוקמים דווקא ביסודות הארציים (הלא מושלמים, המשתנים), ולא באתר המושלם, בו לרוב ממוקמים מלאכים. ובכל זאת, הטובים שבשדים (או, הכי פחות רעים בהם) ממוקמים באזור התווך שבין היסודות הארציים (מיסוד האש ומעלה) ועד לגלגל הכוכבים. עבור סקוטס, מלבד הנוכחות באתר יש לשדים אלו עוד במשותף עם מלאכים: 'משום שהם שדים, הם עצמם יודעים הכל מטבע מלאכי [מסוים] [...] ככל שטבעם גבוה יותר, הם בקיאים יותר בכל האומנויות מכל אדם מלומד'.⁸ טבעם של השדים שנותרו באתר הוא הגבוה ביותר, ועל כן הם גם הבקיאים ביותר באומנויות השונות, ומקור הידע שלהם מטבע מלאכי (*angelica natura*). הגם שמקור הידע שלהם מלאכי, אין הם יודעי-כול, ומה שהם כן יודעים הוא מה

3 ראו: Sophie Page, "A Late Medieval Demonic Invasion of The Heavens," in *The Sacred and the Sinister: Studies in Medieval Religion and Magic*, ed. David J. Collins (University Park, Pa: Pennsylvania State University Press, 2019), 233–54.

4 שם, עמ' 241.

5 במאמר זה עשיתי שימוש במהדורה של אדוורדס. ראו: Glenn Michael Edwards, "The Liber Introductorius of Michael Scot," PhD diss. (University of Southern California, 1978), 159–160.

6 שם, עמ' 200. וראו גם פייג (לעיל הערה 3), עמ' 241.

7 ראו אדוורדס (לעיל הערה 5), עמ' 47.

8 שם, עמ' 54.

שהאל מאפשר להם לדעת, ומה שהם שומעים מנשמות שמגיעות לידם.⁹ ידיעתם, אם כן, מוגבלת מאוד: אף שבקיאותם באומנויות הוא מטבע מלאכי, ההיכרות שלהם עם המתרחש בעולם (*negocia mundi*) הוא בלתי-ישיר, בתיווך של נשמות. לכל אלו סייג ברור – רצון האל.

בן זמנו היהודי של סקוטוס שפעל גם הוא בספרד הנוצרית, הוא רבי משה בן נחמן (1194–1267 בקירוב). כמו מקבילו הנוצרי, גם רמב"ן הכיר פרקטיקות מאגיות נפוצות, ואף שילב ידע מהספרות המאגית בכתביו.¹⁰ בהשפעה ישירה של התלמוד הבבלי (חגיגה טז ע"א), כתב רמב"ן בפירושו לתורה אודות השדים:

ויקראו שדים בעבור שמשכנם במקור שדוד כגון המדבר, ועיקר מציאותם בקצוות כגון פאת צפון החרב מפני הקור. ודע כי כאשר הבריאה מתחלה במעשה בראשית בגוף הדם ובכל בעלי הנפש והצמחים והמתכות מארבע יסודות [...] כך [השדים] היתה יצירה משני יסודות מן האש והאוויר [...] והגוף הזה הוא רוחני יטוס לדקותו וקלותו באש ובאוויר [...] ולכן אמרו רבותינו ששה דברים נאמרו בשדים, שלשה כמלאכי השרת, ושלשה כבני אדם. [...] ויודעין מה שעתיד לבא כמלאכי השרת. יודעין סלקא דעתך, אלא אימא שומעין מה שעתיד להיות [...] ¹¹

בעוד סקוטוס מגדיר רק סוג מסוים של שדים כשוכני האש והאוויר, רמב"ן מתייחס לכלל השדים כישויות המורכבות מיסודות אלו. נוסף על כך, לשדים, כפי שמובא בתלמוד, יש מן המשותף למלאכים. כבר בתלמוד מובעת התמיהה כיצד השדים יכולים לדעת את המתרחש, והתשובה אליה – שמביא רמב"ן בקיצור – היא באמצעות שמיעה. השדים אינם יודעים, 'אלא שומעין מאחורי הפרגוד כמלאכי השרת' (חגיגה טז ע"א). גם עבור סקוטוס וגם עבור רמב"ן, מה שעתיד להיות איננו ידוע מאליו עבור השדים, ואלו אינם ניחנים ביכולת לגלות את העתיד. הכרתם את העתיד תלויה במה שהם שומעים מנשמות שמגיעות לידם, או משמועות שמגיעות 'מאחורי הפרגוד'.¹² בהמשך הפירוש, מרחיב רמב"ן את משמעות יכולת השדים לגלות את העתיד:

וענין מה שאמרו שומעין מה שעתיד להיות, כי בטיסותן באויר השמים יקבלו העתידות משרי המזלות השוכנים באויר, והם נגידי התלי, ומשם יגידו גם בעלי הכנפים העתידות כאשר הוא מנוסה בנחשים וכאשר אפרש במקומו בע"ה, ואלו

9 שם.

10 על היכרותו של רמב"ן עם ספרות מאגית ראו: ע' ישראלי, ר' משה בן נחמן: ביוגרפיה אינטלקטואלית, ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס האוניברסיטה העברית, תשפ"א, עמ' 33–31. ראו גם Reimund Leicht, "Nahmanides on Necromancy," in *Studies in the History of Culture and Science*, ed. Resianne Fontaine et al. (Leiden-Boston: Brill, 2011), 251–64.

11 ח"ד שעוועל, פירושי התורה לרמב"ן (כרך ב), ירושלים: מוסד הרב קוק, תש"ך, עמ' 96–95.

12 מעניין לראות שגם ברנגר גאנל, בו נעסוק בהמשך, מתייחס לחלק מהשדים כאל ישויות שמחויבות תמיד לשאת את ה'שמועות של העולם' (*semper ferre rumores seculi*).

ואלו אינם יודעים במה שעתיד להיות לימים רבים ולעתים, רק יודיעו בעתיד להיות בקרוב.¹³

טיסת השדים באוויר השמיים מאפשרת להם לשמוע משרי המזלות, המכונים כאן 'נגידי התלי', את העתיד, בדיוק כפי ששרי המזלות מגלים את העתיד גם לבעלי כנף (ומכאן ההסבר לאורניתומנסיה, פרקטיקת נחש באמצעות ציפורים). בפירוש שלו לספר דברים מזכיר רמב"ן עניין זה שוב, ומעניק הצצה לעולם של נגידי התלי: 'ושרי זנב טלה הקרובים לארץ והם הנקראים 'נגידי התלי' יודיעו בעתידות ומהם נעשים סימנים בעופות, שבהם יודעו עתידות'.¹⁴ אם כך, דומה שנגידי התלי אינם שרי כלל המזלות, אלא שרי 'זנב טלה' דווקא. על פי מובאה זו, נראה שיש להבין את המשפט 'יקבלו העתידות משרי המזלות השוכנים באויר, והם נגידי התלי' כתיאור מדויק של נגידי התלי – שרי זנב טלה ששוכנים באויר, ולא כלל שרי המזלות. מקובל אנונימי בן המאה הארבע-עשרה ביקש, כמו מקובלים רבים אחרים, לשרטט את מבנה היקום. גם הוא, כמו סקוטוס ורמב"ן, סוטה מן הדיון התיאורי לאנקדוטות מאגיות מעשיות למדי:

[...] ומשם והלאה עשר היכלות של מלאכים, מהם מלאכי דין מהם מלאכי השרת רחמים. והוא פמיליית של מעלה. ושר הפנים עם ב' לוחות הפכיות ממנין] על אלו לעשות רצון השואל מי שיודע סוד שמו ומעמדו ומעמד שני הפכיים. ומשם והלאה י' גלגלים ונפשם. נגדי התלי: למטה ממזל טלה יש דברים רוחניים מורכבים מב' יסודות ונקראים נגידי התלי, ומודיעים עתידות כי הם משרתי המזלות. ומשם והלאה גשם חמשי עם ד' צורותיו ולמטה מאלו באמצע האויר הם שדין ו(א)רוחין יודעים עתידות קרובות למי שיודע אותם וזאת החכמה נודעת בין האומות, והאל יצילני משגיאות.¹⁵

על הקשר בין טקסט זה לרמב"ן כבר עמד שלום, שציין כי ב' היסודות המוזכרים במובאה הם יסודות האש והאויר המובאים אצל רמב"ן.¹⁶ ההיררכיה כאן מקבלת צורה מעט שונה, שכן השדים ונגידי התלי נתפסים כישויות שונות. מתחת למקום נגידי התלי מופיע האתר (הגשם החמישי) עם ארבעת היסודות, ובאמצע יסוד האויר מקומם של השדים והרוחות. ההתייחסות אל השדים והרוחות כיודעי עתיד-קרוב בהחלט מחזקת מאוד את הסבירות שהמקובל האנונימי כאן הושפע מדברי

13 שעוועל (לעיל הערה 11), עמ' 96.

14 שם, עמ' 428.

15 ראו: כ"י וטיקן, ספריית הוטיקן, Barb. Or. 110, דף 89b–90a.

16 קריאתי את כתב היד שונה במקצת מקריאתו של שלום. ראו: ג' שלום, 'לחקר קבלת ר' יצחק בן יעקב הכהן: ג. ר' משה מבורגוש תלמידו של ר' יצחק (המשך)', תרביץ ה (תרצ"ד), עמ' 193 הע' 6. תפיסה זו מופיעה גם במקורות לטיניים. על מקור כזה ראו, למשל, את *Liber Theysolius* שנדון להלן, ובו נמצא: 'הפילוסוף אמר שהאש והרוח המשיכו להיאבק זה בזה, והם הפכו לרוחות, ואנו קוראים לרוחות אלו שדים' (כ"י פירנצה, ספריית הלורנציאנה, Plut. 89, sup. 38, דף 235b).

רמב"ן בפירושו לתורה. בין אם נכון הדבר ובין אם לאו, נגידי התלי מקבלים גם כאן מעמד של מודיעי עתידות.

אי אפשר ליטול את ההקשר האסטרולוגי הברור אצל ההוגים היהודים שנידונו עד כה. אצל שניהם 'נגידי התלי' ממוקמים בקצהו של מזל טלה (או אפילו 'למטה ממנו'), ובשני המקרים – גם אצל המקובל האנונימי וגם אצל רמב"ן – מדובר בישויות בעלות ממשק ברור עם המזלות. בעוד שאצל המקובל האנונימי מדובר במשרתי המזלות, אצל רמב"ן מדובר בשרי המזלות. ההבדל הטרימינולוגי, שממנו עלולה להשתמע היררכיה הפוכה (משרת לעומת שר), אינו בהכרח משקף הבדל מהותי, בייחוד לאור העובדה שמבחינה פיזית שני ההוגים מתייחסים לנגידי התלי כאל אלו הנמצאים קרוב יותר לארץ. למעשה, קרבתם לארץ היא זו המאפשרת את הזרמתו של הידע מהאזורים הגבוהים יותר (המזלות) לאזורים הנמוכים יותר (השדים, או יסודות האש והאוויר). ומכיוון שההקשר האסטרולוגי ניכר, הרי שאי אפשר להתעלם מן העובדה ש'תלי' הוא, כשלעצמו, מונח אסטרולוגי, המתואר לעיתים כ'נחש בריח' (או 'דרקון' בעולם דובר הלטינית) – דימוי שגם לו הקשרים דמוניים.¹⁷ לתלי הזה ראש וזנב, ואזכורים לו מופיעים גם בספר יצירה. בפרשנות לספר יצירה מן המאה הארבע-עשרה, המיוחסת לסעדיה גאון, אנו מוצאים תיאור של ראש התלי: ועל ראש התלי עולם בנוי וארץ, ופרים ורבים עליו, ונקראים נגידי התלי, והם יראי הש"ם ברוך] הוא, ואותן שכתוב בהם: 'ויראו בני האלהים את בנות האדם כי טובת הנה' ובחרו להם אותו מקום, ושמים למעלה מאותו עולם הבנוי על ראש התלי.¹⁸ התיאור של הישויות בראש התלי כ'פרים ורבים' נראה כרמיזה לאותן התכונות שחולקים השדים ובני אדם, מן המובאה מהתלמוד הבבלי שנדונה לעיל. גם תיאור נגידי התלי כבני האלהים שחטאו, רומז לאופיים הדמוני. הנה לפנינו ראיה כי במאה הארבע-עשרה כבר נפוצה התזה הנוגעת לקיומם של ישויות בראש התלי, המכונות נגידי התלי, שלהן מכנה משותף עם שדים, שהתקיימה במנותק ובמקביל למסורת מאגית. מן המקורות המוקדמים ביותר שיש בידינו כעת בנוגע לנגידי התלי, נראה כי מסורת מאגית זו עמדה מאחורי הדיונים התיאורטיים-קוסמולוגיים בדבר אותן ישויות. התיאוריה הקוסמולוגית הזו, שבשני המקרים צמחה דווקא מרקע פרקטי כפי שמעידים האזכורים המאגיים בתיאורים המופיעים אצל רמב"ן ואצל המקובל האנונימי, חזרה (ואולי דווקא חדרה) לספרות המאגית.¹⁹ אולי המסורת בדבר מקומם הלימינלי של נגידי התלי הללו, טיסתם באוויר, והיותם מקור לידע השדים נשענת על פרקטיקות שמבקשות לקבל ידע נסתר ולהציץ אל מאחורי הפרגוד – אובייקט מגדיר

17 ראו: ע' גולדרייך, שם הכותב וכתובה אוטומטית בספרות הזוהר ובמודרניזם, לוס אנג'לס: הוצאת כרוב, תש"ע, עמ' 307.

18 נ' בן שחר, 'פירוש ספר יצירה המיוחס לסעדיה גאון: הטקסט, תורתו ומקומו בתולדות המחשבה היהודית', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשע"ב, עמ' 277.

19 טרם בוצע מחקר מקיף ויסודי של פרקטיקת 'נגידי התלי'. לעת עתה, ספרו של גולדרייך על כתיבה אוטומטית מזכיר במקומות רבים ופזורים בספר את הפרקטיקה. גולדרייך אף מצא כמות לא מבוטלת של כתבי יד בהם מוזכרת הפרקטיקה. ראו גולדרייך (לעיל הערה 17), בעיקר עמ' 302–310. על דיון בקשר אפשרי שבין פרקטיקת נגידי התלי לפרקטיקות זימון שדים ראו: Gal Sofer, "Solomonic Magic: Texts, History, and Reception," PhD diss. (Ben-Gurion University of the Negev, 2022), 218–225.

לימינליות כשלעצמו. לימינליות זו באה לידי ביטוי גם במופעים חזותיים של הקוסמולוגיה המובאת בפירוש לספר יצירה המיוחס לסעדיה גאון, כמו התרשים שמציג את 'נגידי התלי שמים וארץ' בין המעגל המייצג את גלגל שבת, למעגל המייצג את ארבעת היסודות בארץ.²⁰

התיאוריה הקוסמולוגית עניינה מאגיקונים אחדים, שתפסוה חשוכה דיה על מנת להזכירה לפני פרקטיקה הקשורה בהשבעת נגידי התלי. לדוגמה, בסופו של מרשם שמופיע בקודקס אשכנזי מן המאה הארבע-עשרה שנדון על ידי גולדרייך, אנו מוצאים את המובאה הבאה:

וזה הדבר: יש מקום אחד ששמו טלי (!), ובאותו מקום יש בריות דומות לבני אדם ומתנהגים בטהרה ובפרישות כמלאכי השרת וסוד ה' למו נגלה, ויש להם רשות להגלות לכל אדם אשר השם חפץ בו, ולגלות ליסודי²¹ עליונים ותחתונים, ומה שעתידי להיות, ואפילו הקץ משנת תתקצ"ד כי כך אמרו לי. כך אמר ר' אליעזר בן הרב ר' דוד ממייבורק.²²

מובאה זו, הקשורה ב'טלי' ובישויות הנמצאות בו, איננה בעלת ערך פרקטי. היא לא מכילה הנחיות המשלימות את הפרקטיקה, ואין למאגיקון צורך בה. אבל, כאמור, מאגיקונים אחדים ראו חשיבות בידע התיאורטי וביקשו להביאו בפני הקורא. המניעים לכך יכולים להיות רבים ושונים, כולל, למשל, מתן לגיטימציה לפרקטיקה, או – כפי שנראה בהמשך – תפיסת הידע התיאורטי ככלי לשכלול הפרקטיקה. במקרים מסוימים, המחבר מבקש להכניס אל תוך הפרקטיקה את הידע התיאורטי באופן בולט, ולתת לו תפקיד בטקס. כך, למשל, מאגיקון בן המאה השש-עשרה השתמש בחלק מהתיאור הקוסמי, ויצר ממנו לחש:

שאלה אחרת בהקץ, צריך נקיה וטהרה. השואל צריך שיכתוב שאילתו מכתבת ידו מכתבה גסה, וישאנה בידו הימנית, ויתעטף בטלית, ויפול על פניו על ספר חומש על פסוק 'הנה מקום אתי ונצבת על הצור' (שמות 21: 33). וישים ידו השמאלית על רום אוזנו הימנית, וידו הימנית על לבו, ויקרא הפסוק הכתוב בפרשת כי תשא: ויאמר יְהוָה (!) הנה מקום אתי ונצבת על הצור. ויאמר: יְהוָה יתן אומר המבשרות צבא רב (תהילים 68: 12). ואח"כ [ואחר כך] יאמר: מקום אחד יש תחת השמים ושמו יִלְוֹן, ותחת המקום ההוא יש מקום אחד ושמו תְּלִי [בשוליים: נ"א דְּלִי], ושם מגלים סודות בני אדם. ובשם המקום ההוא, ובשם המלאכים הממונים עליו ששםם קַפְּפוּנִיָּאל כְּתָבִיָּאל חֲתָמִיָּאל, ובשם שדי שהוא מְטָטְרוֹן ובשם גְּדִיָּאל סוּדִיָּאל חֲוִיָּאל. [...] שתבאו ותשימו בפי פסוק מבואר כדי שאבין ממנו, אני פלוני ב"פ [בן פלוני] תשובת שאלתי מן הכתוב שכתבתי שהוא בידי הימנית [...].²³

20 בן שחר (לעיל הערה 18), עמ' 222–223.

21 צ"ל לו סודי.

22 כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Add. 15299, דף 102ב. וראו גולדרייך (לעיל הערה 17).

23 Budapest, Library of the Hungarian Academy of Sciences, Ms. Kaufmann A 246, 25r

מהמרשם הזה אנו מגלים כמה עניינים שונים. ראשית, נראה שהשימוש בתיאור הקוסמי כלחש מתפקד כסוג מיוחד של היסטוריולה, שאומנם איננה מבקשת לתאר נרטיב (*historia*) אותו המאגיקון מתכוון לרתום לפעולה, אלא קוסמולוגיה שמהווה מסגרת לפעילות המאגית וחושפת את המנגנון מאחוריה. מבחינה לשונית התיאור הקוסמי הכרחי כאן, שכן המאגיקון מבקש גם להשביע 'בשם המקום ההוא', וייתכן שההשבעה באובייקט הקוסמי אילצה את המאגיקון להביא את התיאור. עם זאת, מן המצאי של המרשמים המבקשים להיעזר בנגידי התלי סביר יותר כי התהליך היה הפוך – האזכור התיאורטי עודד את המחבר להוסיף את אזכור 'המקום ההוא' בהשבעה.

אם נעיין בתפיסות השונות בהן דנו על מקום השדים בקוסמוס – של סקוטוס, רמב"ן, הפירוש לספר יצירה, והמקובל האנונימי – נגלה קווי דמיון מעניינים למדי ככל שהדבר נוגע לשדים המנוצלים לצרכים מאגיים. כולם מגדירים במפורש (סקוטוס, המקובל האנונימי) או במובלע (רמב"ן, הפירוש לספר יצירה) את הישויות כדמוניות, ומקור הידע של כולם, בין אם בגלל מקומם בקוסמוס ובין אם דרך תיווך, הוא אזור הביניים, האתר. התפיסות השונות הללו רחוקות מלהיות זהות, אך הקו הזה, המבקש לחבר את השדים למקום גבוה בקוסמוס כדי להסביר את יכולתם להשיב למאגיקונים, הוא המשותף לכולם. אצל סקוטוס ובפירוש לספר יצירה, אנחנו גם רואים את הזיהוי של הישויות המשיבות למאגיקונים עם מלאכים שנפלו. אין להקל ראש בזיהוי הזה. כאשר חומרים ערביים ועבריים מתורגמים ללטינית במאה השלוש-עשרה כחלק ממאמצי תרגום שכמה ממרכזם בחצי האי האיברי, ובאותו הקשר אינטלקטואלי-היסטורי בו פועל סקוטוס, מתורגמים גם חומרים מאגיים.²⁴ חלק מן החומרים הללו העוסקים בזימון שדים מזכירים במפורש ישויות שנפלו מהשמיים, ולעיתים גם את שמותיהם.²⁵ דוגמה לכך הם זוג המלאכים הרות ומרות, המופיעים בקוראן (2: 102) כשני מלאכים שלימדו את בני האדם כשפים על מנת לנסותם, וססיפורם הרחב על ידי פרשנים של הקוראן. זוג מלאכים אלו, שנענשו על מרידתם באל, גורשו מן השמיים ונתרו תלויים בין שמיים לארץ.²⁶ בחלק מן הטקסטים המאגיים, הרות ומרות

24 David Pingree, "Learned Magic in the Time of Frederick II," *Micrologus* 2 (1994), 39–56; idem, "The Diffusion of Arabic Magical Texts in Western Europe," in *La diffusione delle scienze islamiche nel Medio Evo europeo* (Roma: Accademia Nazionale dei Lincei, 1987), 57–102. Jean-Patrice Boudet, "The Transmission of Arabic Magic in Europe (Middle Ages - Renaissance)," in *The Diffusion of The Islamic Sciences in The Western World: Conférences transculturelles de l'Union académique internationale*, ed. Agostino Paravicini Bagliani (Firenze: SISMEL - Edizioni del Galluzzo, 2020), 143–65.

25 ראו: סופר (לעיל הערה 19), עמ' 91–92.

26 קיימת מחלוקת בדבר שאלת מקור הסיפור על הרות ומרות, ועל הקשר שלו למיתוסים איראניים ויהודיים אודות המלאכים הנופלים. לסקירה אודות מצב המחקר ודיון במקורות חדשים ראו: Moshe Idel, "On Neglected Hebrew Versions of Myths of the Two Fallen Angels," *Entangled Religions* 13, no. 6 (2022), <https://doi.org/10.46586/er.13.2022.9518>. Yakir Paz, "Eternal Chains and the Mountain of Darkness: The Fallen Angels in the Incantation Bowls," in *Apocryphal and Esoteric Sources in the Development of Christianity and*

מופיעים כמקור הידע של המאגיקון הקורא להם, ובכך נופלים, למעשה, תחת הקטגוריה 'שדים חכמים' של סקוטוס. טקסטים מאגיים אלו לעיתים רומזים לנרטיב נפילתם של הרוות ומרות והיותם נמצאים בין שמיים לארץ, תלויים או עוברים ממרחב אחד לשני בכל יום.²⁷ כמו נגידי התלי והשדים החכמים אצל סקוטוס, גם הרוות ומרות מתוארים, לעיתים, כישויות הממוקמות באזור ביניים – תלויים מן הרגליים בין שמיים לארץ (איור 1). היוותרותם של שדים בין שמיים לארץ, או תלויים באוויר, באה לידי ביטוי גם בחומרים מאגיים אחרים שחושפים היכרות של המחברים עם קוסמולוגיה ענפה ומורכבת. קוסמולוגיה זו תכונה כאן, לשם הנוחות, 'קוסמולוגיה גאולית'.

איור 1 – הרוות ומרות תלויים מן הרגליים. מתוך כ"י מינכן, ספריית מדינת בוואריה, Cod. arab. 464, דף 37א

Judaism: The Eastern Mediterranean, the Near East, and Beyond, ed. Igor Dorfmann-Lazarev (Leiden-Boston: Brill, 2021), 533–58.

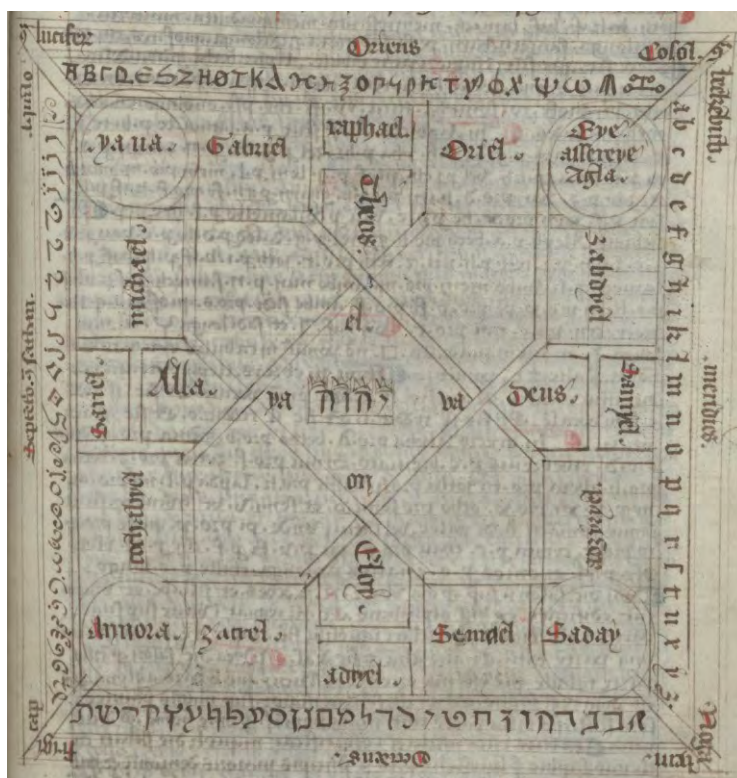
27 ראו: סופר (לעיל הערה 19), עמ' 47. ראו גם: Jean-Patrice Boudet, "La magie au carrefour des cultures dans la Florence du Quattrocento: le "Liber Bileth" et sa démonologie," in *Penser avec les démons. Démonologues et démonologies (XIIIe-XVIIe siècles)*, ed. Martine Ostorero and Julien Véronèse (Firenze: SISMEL - Edizioni del Galluzzo, 2015), 326–327. גם שלום התייחס לנוסחה כזו. ראו: ג' שלום, 'בילאר מלך השדים', א' ליבס (עורכת), שדים, רוחות ונשמות: מחקרים בדמונולוגיה מאת גרשם שלום, עמ' 15.

הקוסמולוגיה הגאנלית

ברנגר גאנל, מלומד נוצרי קטלאני שפעל במאה הארבע-עשרה, הוא ללא ספק דמות יוצאת דופן בהיסטוריה של המאגיה המלומדת. מחבר זה, שאסף וליקט חומרים ממקורות שונים ליצירת המאגנום אופוס שלו – מכלול המאגיה הקדושה (*Summa Sacre Magice*) – חיבר את יצירתו ללא שמירה על זהותו אנונימית, תוך שהוא מפגין בה תודעה היסטורית, מעלה קושיות בנוגע לסתירות המופיעות בטקסט, ומפגין שקיפות – גם אם לעיתים מדומה – בנוגע לאסטרטגיות הליקוט והאיסוף שבהן נוקט.²⁸ על פעילותו כמאגיקן ויועץ למאגיקונים אחרים אנו יודעים גם אודות לפסקי דין בהם הוא מוזכר, והאינטראקציות שלו עם מומחים-אנונימיים מובאים גם בחיבורו.²⁹ גאנל סיים לכתוב את מכלול המאגיה הקדושה בשנת 1346 בפרפיניאן, אחרי שאסף תרגומים של חיבורים מעברית וערבית ללטינית. המאגיה הקדושה שהוא פיתח נשענה באופן מודע ומוצהר על ארבע השפות ששלטו אז בשיח המדעי – לטינית, יוונית, ערבית ועברית – והוא אף השווה בין מערכת מאגית זו לפילוסופיה. כשם שהמדעים והדקדוק של הפילוסופים נשענים על ארבע השפות, טען, כך המאגיה נשענת על אותן ארבע שפות.³⁰ גאנל לא היה הראשון לאסוף טקסטים מאגיים מלשונות שונים, ואחד מן החיבורים שהשפיע עליו ביותר, ספר רזיאל (*Liber Razielis*) הלטיני, היה חיבור מן הסוג הזה בדיוק. חיבור זה – למעשה אסופה של חיבורים שונים שאוחדו לכדי "ספר" – נוצר לבקשתו של אלפונסו העשירי, מלך קסטיליה, שחלק ממפעל התרגומים שקידם כלל גם חיבורים מאגיים.³¹ את המאמר פתחתי בשאלת קיומם האפשרי של ספרי מודל והשפעתם על מאגיקונים. בכל הנוגע לגאנל, החשובה לשאלה זו ברורה. גאנל מצביע על חיבורים שהיוו עבורו מקור לכתיבה, ומן האופן בו הוא עושה בהם שימוש, ברור שהוא ראה בהם ספרי מודל גם אם לא תמיד נכתבו ככאלו. כך, למשל, גאנל שילב בתוך לחשים שיצר שמות ערביים של מחנות הלבנה (*منازل القمر*).³² גם המקרא נתפס בעיניו כספר מודל, ממנו

- 28 על גאנל ראו: Carlos Gilly, "Between Paracelsus, Pelagius and Ganellus: Hermetism in John Dee," in *Magia, Alchimia, Scienza Dal '400 al '700: L'influsso Di Ermete Trismegisto*, vol. 1, 2 vols., ed. Carlos Gilly, Cis van Heertum (Firenze: Centro Di, 2002), 286–294; Damaris Gehr, "Beringarius Ganellus and the *Summa Sacre Magice*: Magic as the Promotion of God's Kingship," in *The Routledge History of Medieval Magic*, ed. Sophie Page, Catherine Rider (Routledge Histories, London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2019), 237–253.
- 29 ראו: Kassel, Landesbibliothek und Murhardsche Bibliothek der Stadt Kassel, 4° MS astron. 3, 57v. מעתה ואילך: SSM.
- 30 ראו: סופר (לעיל הערה 19), עמ' 257–258.
- 31 ראו, לדוגמה: Francois Secret, "Sur quelques traductions du *Sefer Raziel*," *Revue des Études Juives* 128 (1969): 223–245.
- 32 ראו: Gal Sofer, "Wearing God, Consecrating Body Parts: Berengar Ganell's *Summa Sacre Magice* and Shi'ur Qomah," *Magic, Ritual, and Witchcraft* 16, no. 3 (2021): 307.

יכול המאגיקון לדלות פסוקים ללחשים שלו, אם הוא יודע כיצד לעשות זאת. באופן דומה, גאנל השתמש בכמה חיבורים כדי לייצר את מה שאני מכנה "הקוסמולוגיה הגאנלית", מבנה של הקוסמוס בו הוא שיכן את הישגיות השונות בהן נתקל בספרות המאגית שעמדה לרשותו. מבנה זה מבוסס על תרשים-מאגי שסביר שהופיע בחיבור הלטיני "ספר רוזאל" (*Liber Razielis*), ולתוכו יצק גאנל משמעותיות נוספות.³³ במקור, תרשים-מאגי זה, המכונה לוח השם המפורש (*Tabula Semamephoras*) נועד לשימוש במהלך טקס ארוך להגשמת כל משאלה של המאגיקון, והוא מוצג כמסורת שהועברה מהנביאים.³⁴ גאנל, שהכיר את הפרקטיקה ואת לוח השם המפורש, הוסיף לתוכו את שמות רוחות השמיים, ובכך העניק לו משמעות מרחבית. עבור גאנל, הלוח מהווה מפה של עולמות הרע והטוב – עולם המלאכים ועולם השדים – וכל מבנה בו מוסבר בפירוט. הלוח המשמש ככלי מאגי הפך, אצל גאנל, לכלי לתיאור קוסמי וכלי דידקטי הנועד ללמד את המאגיקון אודות הקוסמולוגיה המלאכית והדמונית אותה הוא מתכוון לתמרן בפעולותיו.

איור 2 – לוח השם המפורש. מתוך SSM, דף 38א

33 בעותק המוקדם ביותר של ספר רוזאל הלטיני שעומד לרשותנו חסרים כמה מן הנספחים שצורפו אליו כבר בשלבי יצירתו, והכרך השביעי בו שונה בין עותקים שונים של החיבור. אנו מוצאים את התרשים המאגי הזה בכתבי יד של ספר רוזאל הלטיני המאוחרים לגאנל.

34 ראו: Halle, Universitäts- und Landesbibliothek, 14 B 36, 248v-249r.

מבנהו של לוח השם המפורש (איור 2) הוא ריבוע המורכב משתי מסגרות חיצוניות. המסגרת החיצונית ביותר מכילה את שמות רוחות השמיים בלטינית בכל אחד מהצדדים (*oriens, meridiem, occidens, septentrio*). כינויים של כיווני הביניים, כינויים אותם שאל גאנל מטקסט מאגי לטיני שהשפיע עליו רבות – *Liber Iuratus Honorii*.³⁵ בפינה המייצגת את דרום-מזרח מופיע הכינוי *Cosol*, בפינה המייצגת את דרום-מערב מופיע הכינוי *Nogahem*, בפינה המייצגת את צפון-מערב מופיע הכינוי *Frigicap*, ובפינה המייצגת את צפון-מזרח הכינוי *Aquilo*, שבניגוד לשאר הכינויים מהווה כינוי מקובל בלטינית לרוח הצפון-מזרחית (ולעיתים, לרוח הצפונית).³⁶ בסמוך לדרום-מזרח, צפון-מזרח וצפון, מופיעים שמותיהם של שדים הנמצאים ממול לכיוונים אלו: צפון-מזרח כנגד לוציפר (*Aquilo contra Luciferum*), צפון כנגד שטן (*Septentrio contra Sathan*) ודרום-מזרח כנגד בעל זבוב (*Cosol contra Beelzebub*). המסגרת הפנימית יותר מכילה, בכל אחד מהצדדים, את אותיות הא"ב של אחת מארבע שפות המאגיה – הא"ב היווני (במזרח), הערבי (בצפון), העברי (במערב) והלטיני (בדרום). בחלק הפנימי של הלוח ישנם ארבעה מעגלים עם שמות עבריים של האל: אגלא, שדי, הנורא. מעגלים אלו מכונים, בפי גאנל, 'גלגלי החיות' (*animalium*). לחיות אלו, ככל הנראה חיות הקודש (יחזקאל א, ה), מיוחסים גם ארבע מבנים נוספים דמויי האות H בכל אחד מצידיו הלוח. מבנים אלו מכונים כיסאות החיות (*sedes animalium*), וסביר שצורת ה-H תרמה לשמו של המבנה. ניתן לראות כי בחלק העליון של כל "כיסא" מופיעים שמות מלאכים (Raphael, Samyel, Adiyel, Sariel), ומתחת לכל "כיסא" כזה – קרוב יותר למרכז הלוח – מופיעה המילה "אל" בשפה המתאימה לאותו הצד. כך, בצד מזרח, היכן שמופיע הא"ב היווני, שם האל שמופיע הוא *Theos* (כלומר, θεός). בהתאם מופיעים גם *Deus* הלטיני, *Eloy* העברי (אלוהי), ו-*Alla* הערבי (الله). על פי גאנל, שמות האל הללו נותנים כוח למלאך של אותו "כיסא" לחיזוק הצד בו הוא ממוקם. כך, למשל, המלאך Sariel מחזק את צד צפון באמצעות כוחו של השם *Alla*. גלגלי החיות נותנים כוח לשמות המלאכים המופיעים בצמוד אליהם, כדי להילחם בשויות הדמוניות השייכות לאותו הצד. לדוגמה, המלאך Oriel והמלאך Zabdyel המופיעים בצד הדרום-מזרחי, מקבלים את כוחם מגלגל "אהיה אשר אהיה אגלא", במלחמתם נגד בעל זבוב. לבד מארבעת כיסאות אלו, קיימים עוד שני כיסאות נוספים – שני החצאים

35 על הקשר בין חיבורו של גאנל ל-*Liber Iuratus Honorii* ראו: Jan R. Veenstra, "Honorius and the Sigil of God: The *Liber Iuratus* in Berengario Ganell's *Summa Sacre Magice*," in *Invoking Angels: Theurgic Ideas and Practices, Thirteenth to Sixteenth Centuries*, ed. Claire Fanger (University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 2012), 151–191.

36 על הצעת פענוח אפשרית של חלק מן הכינויים הללו ראו Joseph H. Peterson, *The Sworn Book of Honorius: Liber Iuratus Honorii* (Lake Worth: Ibis Press, 2016), 34–36.

של השם יהוה במרכז הלוח. כלומר, "יה" מהווה כיסא אחד, ו"וה" מהווה כיסא שני. בסך הכל, גאנל מספר אודות קיומם של שישה כיסאות מלאכיים. תיאורו של גאנל את ה"מפה" של העולם העליון באמצעות תפיסות מרחביות שהוא מלביש על לוח השם המפורש לא נגמר עם תיאור הצד הטוב. לפי גאנל, כשם שקיימים שישה כיסאות שמיימיים, כך קיימים שישה כיסאות ארציים – של רוחות ושרים. את ההקבלה ביניהם גאנל עושה באופן מפורש למדי (SSM, 39r-v):

כפי שאתה רואה שבשמיים שישה כסאות וארבעה גלגלים [...] כך, באופן דומה, יש שישה כסאות בארץ, כסאות של דברים מרושעים, של עונש ועינוי, שם הרוחות זוממות כנגד האנושות (*consilantur contra genus humanum*).

בצורה האופיינית כל כך למכלול המאגיה הקדושה, גאנל מתאר שישה כיסאות דמוניים אותם הוא מאכלס בשדים ממסורות שונות. בין שדים אלו נוכל למצוא את טרטרוס (Τάρταρος) היווני, אבן אל-אחמר (ابن الأحمر) הערבי, Admoday הוא אשמדאי, ואת שמו של בנו - Bileth הוא בילאר.³⁷ לכל אחד מן הכיסאות שהוא מתאר הוא מביא כינוי ואת שם הממונה עליו. ששת הכיסאות הדמוניים אותם מתאר גאנל הם כיסא Parmachya של לוציפר, כיסא Maonomeria של אשמדאי ושנים עשר הנסיכים או ברונים (*principum vel baronum*) שלו, כיסא Baldychya של בת'אלה (Bethale), כיסא Florigiet של פאימון (Paymon), כיסא Apologia של שטן (Sathane) וכיסא Genealogia של בעל זבוב. בחלק מהמקרים, גאנל נותן הסבר אטימולוגי לשמו של הכיסא. לדוגמה, הכיסא השביעי מכונה Genealogia כיוון שהממונה עליו – בעל זבוב – הוא המקור לכל שאר השדים (v40). לעיתים גאנל מוסיף אנקדוטות שונות לגבי השדים השונים המאכלסים את המרחבים הללו וכפופים לממונה על הכיסא. לדוגמה, בדיון על הכיסא השני, כיסאו של אשמדאי, מספר גאנל כיצד אשמדאי ובנו בילט לקחו את המלכות משלמה למשך ארבעים יום, בגלל יחירתו של המלך (ב39).³⁸ לעיתים גאנל גם מוסיף פרטים אודות מקומם בקוסמוס של הכיסאות. לדוגמה, כיסא Maonomeria נמצא במרכז הארץ, וכיסא Baldychya מעליו באוויר (ב39).

לפנינו, אם כן, קוסמולוגיה דמונית מורכבת, הבנויה משכבות שונות הקשורות זו בזו. אך דומה שקוסמולוגיה זו היא מבנה פרי יצירתו של גאנל, גם אם פרטיה ותכניה ניתן למצוא פזורים במקורות שונים. את שמותיהם של חלק מהכיסאות, למשל, גאנל יכול היה למצוא כבר ב-*Liber Iuratus Honorii*. בחיבור זה, ארבעה מששת הכיסאות מובאים בשמותיהם תוך כדי השבעה, ללא שום מידע אודותם או

37 על זיהוי בילט כבילאר ראו: שלום (לעיל הערה 27); סופר (לעיל הערה 19), עמ' 43–75.

38 למרות שסיפור אשמדאי ושלמה בתלמוד הבבלי מהדהד כאן, הניסוח כאן מסגיר, לדעתי, אלמנטים דווקא מן הסיפור הערבי כפי שהוא מסופר, למשל, אצל א-טברי. ראו: Al-Ṭabarī. *The History of Al-Ṭabarī*. Translated by William M. Brinner. Vol. 3 (Albany: State University of New York Press, 1991), 166–174.

אודות משמעותם הקוסמית.³⁹ האם הייתה להם משמעות קוסמית, או שגאנל העניק להם אותם לראשונה? קשה לקבוע, אך קיימים רמזים לכך שמשמעות זו הייתה קיימת במידה מסוימת קודם לכן. לדוגמה, כבר ב-*Liber Iuratus Honorii* נכתב, כחלק מפורמולה אותה מכנה גאנל "חותם האוויר", על בת'אלה התלוי באתר (*Bethala*) (*suspensus in ethera*), ועל שדים אחרים שנמצאים בגלגל המכונה *Baldice* (*Baldice sp(h)eris*).⁴⁰ בדברים אלו מהדהדים דבריו של גאנל על הכיסא השלישי בקוסמולוגיה שלו, וההסבר שלו כי כיסא *Baldychya* נמצא באוויר נובע, לדבריו, גם מהעובדה שבת'אלה תלוי באוויר. אם כך, גאנל מזהה את האתר עם האוויר והמרחב שמעל לארץ.

מלבד שמות הכיסאות וממוניהם, בתיאורו של גאנל, כאמור, יש שדים ממסורות שונות. היכן נמצא גאנל את התוכן הדמונולוגי הזה? כבר ראינו שלגאנל תפיסה פרגמטית למדי של הטקסטים אותם אסף, ועבורו חיבורים שונים יכולים להיתפס כספרי מודל, גם אם לא נכתבו ככאלו. במקרה הזה של הקוסמולוגיה הגאנלית, סבורני שגאנל עשה שימוש בספר מודל שגם נכתב ככזה. ספר זה הוא אחד הנספחים לספר רזיאל הלטיני, המכונה *Liber Theysolius*.⁴¹ נספח זה, הגם שאינו מופיע בכלל כתבי היד של ספר רזיאל הלטיני שנשתמרו, מכיל אלמנטים קדומים שעשויים להעיד על היווצרותו – או גרסה שלו – עוד טרם יצירתו של ספר רזיאל הלטיני. על כל פנים, גאנל מכיר את החיבור ואת הדמות העלומה *Theysolius*, ועושה בהם שימוש במכלול המאגיה הקדושה. שימוש זה לא הצריך מגאנל מאמץ מיוחד, משום שהחיבור *Liber Theysolius* נבנה ממש כספר-מודל: הוא מכיל רשימות ארוכות של שמות שונים – אלוהיים, מלאכיים ודמוניים – המתוארים בקצרה. נוכל למצוא שם, לדוגמה, את תערובת הדמונולוגיה שראינו אצל גאנל, עם צורה משובשת של אבן אל-אחמר הערבי (*Abnadaamar*) ושדים אחרים, בעותק שנכתב בסוף המאה החמש-עשרה ברומא (233א). על אופן השימוש של גאנל בספר שעמד לרשותו ניתן ללמוד מקטעים שונים במכלול המאגיה הקדושה – הוא השתמש בו כדי לבנות את הקוסמולוגיה שלו, ועל ידי כך גם לשכלל את הפרקטיקות המאגיות. בהקשר הקוסמולוגי, כאשר גאנל מפרט אודות הכיסאות, הוא, כאמור, מאכלס אותם בשדים שונים. די להביא תיאור של כיסא אחד כדי לראות כיצד השתמש גאנל ב-*Liber Theysolius*. בתיאור הכיסא השני – *Maonomeria* – הוא כותב: 'וכיסא אחר הוא המכונה *Maonomeria* [...] ואלו שניים-עשר הנסיכים או הברונים שהוזכרו: *Natanael*, *Arfur*, *Rapax*, *Liaras* וכו'.'⁴² גאנל מזכיר פה בשמותיהם ארבעה מתוך שנים עשר הנסיכים. השמות הללו אינם אקראיים, וגם לא הסדר בו הם מופיעים. ב-*Liber Theysolius* הם מופיעים בתוך רשימה של רוחות (*ventis*) באופן

39 ראו: פיטרסון (לעיל הערה 36), עמ' 272–273.

40 שם, עמ' 268–269.

41 על *Liber Theysolius* ראו: Sophie Page, "Magic and the Pursuit of Wisdom: The 'Familiar' Spirit in the *Liber Theysolius*," *La Corónica: A Journal of Medieval Hispanic Languages, Literatures, and Cultures* 36, no. 1 (2007): 41–70. ראו גם:

סופר (לעיל הערה 19), עמ' 242–249.

42 SSM, 39v.

הבא: ו'-Nathanael, שהוא אחד מהנסיכים, Arserur, Rapax, Lyaras, Sebbery, Suelyn [...]'. קל לראות כי גאנל שיבץ במובאה שמתארת את הכיסא השני את שמות השדים המופיעים במקטע מסוים ב-Liber Theysolius, עם שינויים מסוימים שניתן להסביר בקלות.⁴³ במקום אחר (א14), גאנל מפרט את שמות שנים-עשר הנסיכים הללו, ונראה שהם אכן לקוחים מ-Liber Theysolius:

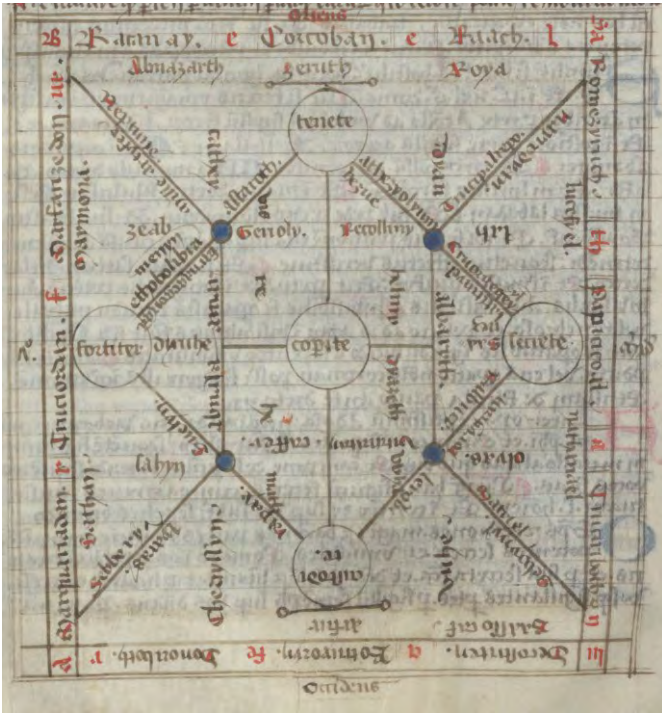
מכלול המאגיה הקדושה (א14)	Liber Theysolius (א233)
Arfur	Arserur
Rapax	Rapax
Lyaras	Lyaras
Seppbery	Sebbery
Suelyn	Suelyn
Farnagegorygan	Farnagegorygan
Ethoboly	Ethoboly
Brameyn	Brameyn
Milleartifex	Milleartifex
Neptune	Neptyne
Astaroth	Astaroth
Zeruth	Zeruth

בהמשך, גאנל מרכיב סט של השבעות שנועדו לכבול שדים, ובהם הוא עושה שימוש ברשימות הללו. הוא משבץ את שמותיהם של השדים המובאים ב-Liber Theysolius בהשבעות, תוך כדי שמירה על סדר הופעתם. למשל, 'עוד אני משביע וגוזר עליך, פלוני, בשניים-עשר ראשי הלגיונות Natanael, Arffur וכו', שתבוא ותופיע כאן ובמהרה, עם [מענה] אמיתי' (א15).

גאנל בונה פורמולות ופרקטיקות תוך שימוש ברשימות של Liber Theysolius והקוסמולוגיה שבנה בעקבותיהן, תוך הסתמכות על מקורות נוספים כמו Liber Iuratus Honorii. היכרותו עם הידע התיאורטי מאפשר לו לייצר פורמולות ומרשמים חדשים. מרשמים כאלו, לאחר שנכתבו, הופכים לבלתי-תלויים בידע התיאורטי שארגן אותם ואפשר את פיתוחם. דוגמה לכך היא מרשם שגאנל מפתח בספר החמישי והאחרון של מכלול המאגיה הקדושה. מרשם זה הוא אחד מקבוצה של מרשמים ליצירת צלמים שנועדו לטרנספורמציות שונות, ומקורם של הראשונים מהם, כפי שמציין גאנל (א141-ב142), הוא Liber Saturni (ספר שבתאי). חיבור זה הוא אחד מקבוצה של חיבורים על מאגיה אסטרלית המכונים, יחד, Liber Septem

43 לדוגמה, חילופי f ו-s בלטינית, חילופים נפוצים למדי בכתיבה רהוטה, יכולים להסביר את הצורות Arserur-Arfur.

Planetarum ex Scientia Abel (ספר שבעת הפלנטות, מן הידע של הבל).⁴⁴ השוואה בין מרשמים אלו למרשמים המופיעים אצל גאנל מגלה, אכן, זהות.⁴⁵ עם זאת, המרשמים הבאים ברשימה אומנם מנוסחים בדומה למרשמים של *Liber Saturni*, אך אינם מחיבור זה. כמו מרשמי *Liber Saturni*, גם הם דורשים מן המאגיקן הכנה של צלם במועד אסטרוטולוגי מדויק ומפורט. אך על צלם זה נוכל למצוא שמות שלא נמצאים בחיבורי *Liber Saturni*, כמו 'חותם האוויר' שצריך להיחרט על הצלם בגבו. חותם אוויר זה הוא, כפי שגאנל כותב, פורמולת בת'אלה התלוי באתר (*Bethala suspensus in ethera*). פורמולה זו, שכפי שראינו מקורה ב-*Liber Iuratus Honorii*, קיבלה תפקיד בקוסמולוגיה הגאנלית, ולאחר מכן קיבלה ביטוי בפרקטיקות המאגיות-אסטרוליות שגאנל פיתח.

איור 3 – הקוסמולוגיה הדמונית. מתוך SSM, דף 142ב

המרשם הבא, גם הוא ככל הנראה פרי פיתוחו של גאנל, מוצג כפעולה של המומחים ביותר, שנוסתה בהצלחה על ידי פילוסופים וחכמים סרקנים (*Sarraceni sapientes*) רבים. סרקנים הוא כינוי נוצרי לערבים, והבחירה לצייןם בתחילת

Paolo Lucentini and Vittoria Perrone Compagni, *I testi e i* על חיבורים אלו ראו: 44
.codici di Ermete nel Medioevo (Firenze: Polistampa, 2001), 66–68

Darmstadt, Universitäts - und Landesbibliothek (olim Hessische 45
Landes - und Hochschulbibliothek) 1410, 34r

המרשם מעידה על ניסיונו של גאנל למסגר את המרשם עם המרשמים הקודמים. גאנל, כאמור, הכיר חומרים ערביים דרך תיווך לטיני. אין לו שום העדפה לידע ערבי, והוא מעריך באופן דומה את מקורותיו – אף שהוא מציין את עליונותה של השפה העברית.⁴⁶ על כן, אינני סבור שההתייחסות כאן לסרקנים היא מקרית. מטרתה של הפעולה, נכתב בראשית המרשם, היא 'לכשף כל דבר' (*ad omnia incantanda*), כאשר המילה 'לכשף' כאן מכוונת למתן כוח, באופן דומה לפעולת ההקדשה (*consecratio*) האופיינית למאגיה המלומדת בת התקופה. עם זאת, דומה שגאנל מתכוון באופן ספציפי להגנה על חפץ מפני גניבתו או מציאתו על ידי אחרים. זוהי עדות מעניינת למרשם, שעל מטרותיו אנו יודעים ממקורות שונים – מאגיקונים באותה העת נתפסו פעמים רבות כמי שיכולים לאתר ולהסיר הגנות דמוניות על אוצרות קבורים.⁴⁷ כאן אנו מקבלים הצצה לצידה השני של הפרקטיקה: כיצד יכול מאגיקון להפעיל כוחות דמוניים כדי להגן על חפץ.

הבחירה במונח 'הגנות דמוניות' איננו אקראי. במרשם, גאנל מנחה את המאגיקון להשביע שדים ורוחות, ולמעשה 'לחתום' אותם בחפץ, כדי לשמור עליו. לאחר הכנתו של לוח מתכת עם דיאגרמה המייצגת את הקוסמולוגיה הדמונית בפרוט רב (איור 3), המאגיקון מונחה להניח את הלוח מעל לחפץ, ולהשביע את הרוחות:

הו, רוחות ושדים, אדונים וברונים, ראשים מרושעים [...] אני משביע עליכם בכוח הבורא ובמעשיו ומילותיו הסודיים, בשמש ובירח, ובכל הדברים הירחיים שבשמיים. אתם שחותמים את החלקים [= הצדדים שבצולם], בחותם השם המפורש (*sememphorash*) ששולט עליכם. ב[שם] יהוה אהיה אשר אהיה שדי הנורא תאוס אלוהי אללה אל און אלהינו. [...] אני גוזר עליכם שכל עוד אתם חותמים דבר זה, תגלו (*comperiatis*), תשמרו, ותגנו עליו בעוצמה, לזכירת שמותיכם כך.

הלוח מייצג, כאמור, את הקוסמולוגיה הדמונית, ומהווה מעין מנעול לנעילתם של הכוחות המגנים בחפץ. כבר בהשבעה עצמה ניתן לראות את השימוש שגאנל עושה בשמות גלגלי החיות ובשמות האל בשפות השונות (תאוס, אללה, אלוהי, "אלהינו", *deus nostri*). בתרשים – לו גאנל מצרף הנחיות מפורטות וברורות להכנה – ניתן לראות פרטים רבים מהקוסמולוגיה הדמונית. ראשית, לתרשים מצורפים שמות רוחות השמיים, מה שמעניק לו משמעות מרחבית. במסגרת החיצונית מופיעים שמותיהם של הרוחות שחותמות את ארבעת ה'חלקים', כלומר ארבעת הכיוונים. שמות אלו מופיעים ומתוארים באופן זהה ב-*Liber Theysolius*.⁴⁸ צידו הצפוני של הלוח (צד שמאל של האיור) מאוכלס על ידי שדים שונים, רובם שנים-עשר הנסיכים של כיסא Maonomeria. חמשת המעגלים בתרשים מייצגים את מטרותיו של הלוח, ואת מהות החותם: המעגל במרכז מכיל את הכיתוב *Comperite* (גלו!), והמעגלים

46 ראו: סופר (לעיל הערה 32), עמ' 307.

47 ראו, לדוגמה: Johannes Dillinger, *Magical Treasure Hunting in Europe and North America: A History*, (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2012), 53–84.

48 ראו כ"י פרינצה, ספריית הלורנציאנה, Plut. 89, sup. 38, דף 233א.

בקצוות את הציוויים *Tenere* (שמרו! / החזיקו!) ו-*Custodite* (הגנו!), עם תוארי הפועל *Secrete* (בסודיות) ו-*Fortiter* (בעוצמה). השדים נקראים לבצע את מה שהמאגיקון גזר עליהם לבצע באמצעות השבעה ובאמצעות חריטה על גבי לוח המתכת. את הפעולה המאגיקון מונחה לחזק על ידי השבעה:

אני, פלוני, מפקיד בידיכם את הדבר הזה לשמור ולכשף (*incantare*) אותו, כך שלא יוכל לזוז מהמקום הזה, לא בעצמו, לא על ידי אחר, ולא על ידי אף אחד מהיצורים שנמצאים תחת השמיים.

מרשם זה מדגים, שוב, כיצד גאנל עושה שימוש בחומרים שנמצאים ברשותו, וכיצד משתמש בקוסמולוגיה שיצר לטובת שכלול וכתובה של מרשמים. גישתו הפרגמטית באה לידי ביטוי גם בסוף המרשם הזה, כאשר הוא מנחה את המאגיקון "לחקן את הציור" (*corrigerre hanc figuram*), אם עולה הצורך.

חומרים של גאנל הסתובבו במרחב האירופי במשך מאות שנים. קטעים שלמים של גאנל ניתן למצוא, למשל, בקודקס מראשית המאה החמש עשרה, שנכתב ככל הנראה במרחב דובר אוקסיטנית.⁴⁹ מאוחר יותר, לקראת סוף המאה, אנו מוצאים חומרים של גאנל באיטליה.⁵⁰ מאה לאחר מכן, אנו מוצאים חומרים של גאנל בקודקס שנכתב ככל הנראה בגרמניה.⁵¹ התקבלותו, גם אם לא תמיד באופן ישיר, הייתה משמעותית, והקוסמולוגיה שלו – או לכל הפחות החומרים מהם נוצרה הקוסמולוגיה שלו – מאירים באור חדש טקסטים עלומים. לדוגמה, בכתב היד האיטלקי מסוף המאה החמש-עשרה, אנו מוצאים מרשם לקבלת מענה מרוחות, במהלכו נדרש המאגיקון לכתוב על קלף בתולי סדרה של מילים נגרומנטיות (*nomini nigromantici*), הפותחות ב-*Betala suspeatus(!) in ertere!*. עיון בשאר המילים הנגרומנטיות מגלה שמדובר, למעשה, ב'חותם האוויר' עליו כותב גאנל, שמכיל בין היתר את המידע הקוסמולוגי אודות בת'אלה (התלוי באתר / באוויר), עם שיבושים רבים.⁵² מרשם זה, שמזוהה כאן לראשונה, תורגם מאוחר יותר גם לאנגלית, כפי שמעיד מרשם מכתב יד בן המאה השבע-עשרה שנדון בקצרה על ידי בריגס.⁵³ באמצעות הקוסמולוגיה של גאנל, ניתן גם להבין, למשל, קטעים מן הגניזה הקהירית בהם תרגום של פרקטיקה המזכירה את הקוסמולוגיה הזו.⁵⁴

49 על כתב יד זה ראו: Sebastia Giralt, "The Manuscript of a Medieval Necromancer: Magic in Occitan and Latin in Ms. Vaticano, BAV, Barb. Lat. 3589," *Revue d'Histoire des Textes*, 9 (2014): 221–272.

50 Damaris Gehr, "Spiritus et Angeli Sunt a Deo Submissi Sapienti et Puro": Il frammento del *Magisterium eumantice artis sive scientiae magicalis*. Edizione e attribuzione a Berengario Ganello', *Aries* 11, no. 2 (2011): 189–217.

51 ראו: גאר (לעיל הערה 28), עמ' 237.

52 כ"י פירנצה, ספריית הלורנציאנה, Plut. 89, sup. 38, דף 119א.

53 Katharine M. Briggs, "Some Seventeenth-Century Books of Magic," *Folklore* 64, no. 4 (1953): 462.

54 Gal Sofer, "Hebrew 'Solomonic Magic': The Case of the Ydea Salomonis," in *Magic and Language: Perspectives on Jewish and Christian Magic in Early*

הידע התיאורטי של גאנל – ידע שחלקו הוא פיתוח שלו – שימש כבסיס ליצירה של מרשמים, וייתכן ששם טמון גם חשיבותו בעיני גאנל. משעה שמרשמים כאלו נוצרו, הם הופכים לעיתים קרובות לעצמאיים ובלתי-תלויים בידע התיאורטי. במקרה של גאנל אנחנו יכולים לראות היטב כיצד הדיון בידע התיאורטי מאפשר את פיתוחה של הטכנולוגיה, ונוכל בנקל להסיק על היכרותו של גאנל עם הרקע התיאורטי שהוא עצמו מפתח. אבל זהו מקרה נדיר, וספרי מרשמים שאינם נוטים לדיונים תיאורטיים לא תמיד מאפשרים להכריע בשאלה האם הכיר המחבר את הידע התיאורטי שעומד מאחוריהם או לא. לעיתים שיבושים משמעותיים, כמו בכתב היד האיטלקי, עשויים להעיד על חוסר היכרות עם הידע התיאורטי הזה, אך הסברים אלו מוגבלים וספקולטיביים – טעויות סופרים אינן תמיד ערובה להיכרות עם החומר הנכתב. מסיבות אלו, הסקת מסקנות בנוגע למחבר המרשם אינה תמיד אפשרית. סיפורו של יהודה פרץ, בהקשר הזה, הוא יוצא דופן.

בת'אלה התלוי באוויר: הקוסמולוגיה הגאנלית במאה השמונה עשרה

יהודה אריה (לאון) בן יוסף פרץ נולד בראגוזה, למשפחה ששורשיה ממרוקו. על קורות חייו אנו יודעים לא מעט.⁵⁵ בין היתר, אנו יודעים כי בין השנים 1709-1711 שימש כדרשן של הקהילה האשכנזית בונציה. תפקיד הדרשן ניתן לו לאחר שקודמו לתפקיד, חברו יצחק קאואלירו, נפטר – והוא בן שלושים בלבד. סביר בהחלט שיצחק ויהודה היו חברי ילדות, שכן שניהם נולדו בראגוזה, וחברותם מתועדת עוד קודם לפטירת קאואלירו. יש לשער, אם כן, כי בשנת 1709 יהודה כבן 30, ואם אכן הדבר – הרי שניתן להציע כי נולד בסוף שנות השבעים או בתחילת שנות השמונים של המאה השבע-עשרה. עשור לאחר עזיבתו את משרת הדרשן בונציה, והוא בעשור החמישי לחייו, אנו מוצאים אותו באמסטרדם, לאחר שביקר במספר ערים ברחבי אירופה, ואף הביא לדפוס כמה וכמה ספרים. שם, באמסטרדם, יהודה מסיים לעבוד על עותק של החיבור 'מפתח שלמה' שיצר מעותק עברי שהיה בידו, תוך היועצות בטקסטים לא-עבריים שהיו ברשותו.⁵⁶ בשנת 1729, הפעם בלונדון, הוא שוקד על עותק נוסף יחד עם תלמידו שגם ביצע בעצמו את פעולת הכתיבה – יצחק זעקלא. השניים מעידים במקומות שונים בכתב היד על שימושם במקורות לא-עבריים, כולל עותקים ספרדיים ואיטלקיים של 'מפתח שלמה', אליהם הם משווים את העותק העברי שברשותם. בשפות אלו – איטלקית וספרדית – שלט פרץ, כמו גם בפורטוגזית. זעקלא, נוסף על שפות אלו, שלט גם בהולנדית.⁵⁷

Modern Europe, ed. Yuval Harari, Gerold Necker and Marco Frenschkowski (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2024), 153–187.

55 ראו את סיכום הידיעות אודותיו אצל ג' סופר, 'כתבי היד העבריים של מפתח שלמה ופרק על המאגיה של השבתאים', קבלה: כתב עת לחקר כתבי המיסטיקה היהודית לב (תשע"ה), עמ' 168–171, וכן ההפניות שם.

56 כתב היד שאבר נכון לכתיבת שורות אלו, פורסם במהדורת פקסימיליה על ידי גולנץ: Hermann Gollancz, *Sepher Maphteah Shelomo* (London: Oxford University Press, 1914).

57 ראו כ"א אמסטרדם, ספריית הרוזנטליאנה 12.

‘מפתח שלמה’ שיצר פרץ מכיל מרשמים שברובם מונחה המאגיקון להיעזר בשדים – בין אם על ידי השבעתם או (במקרה אחד) הקרבת קורבן לכבודם.⁵⁸ בעוד את חלקו הגדול של כתב היד פרץ מעתיק מעותק עברי שעמד לרשותו, ישנם חלקים שהוא ככל הנראה מתרגם בעצמו. בין החומרים השונים – חלקם תרגום מעותק לטיני של *Liber Iuratus Honorii* – אנו מוצאים מרשם לזימון שדים, שבו מונחה המאגיקון להניח קלף ובו ‘שמות הכישופים’ על הארץ, ולאחר מכן לקרוא אותם בקול. את שמות הכישופים המחבר מביא לנו בהמשך, מנוקדים (*כ5):

בִּיטְאֵלָא שׁוּשְׁפִינְשׁוּשׁ אִין אֵיטְרָא פֶּר אַאִינָא פֶּר מִיגִרְנָא פֶּר קוֹרִיטָאק פֶּר
רִינְאִיאי פֶּר אַקְאִרִיאוֹן פֶּר אַבְנָא אַדָּא אַרְאֶר פֶּר אַנְגְּלָא יִאֲנָטָא פֶּר אַנְטִילִיצי
קַאֲלָא קַאֲקִרִישׁ צִידָאי אַנְגְּלִישׁ סִילְטוֹן פִּישְׁקוֹן אַרְאִיטוֹן פֶּר אִימִי אִורְפָּא אִילָאן
אִידִידִיאי פֶּר אִיק זִיאַס וִויטְאִלִיזְמוּ יִנְשִׁי אַקְאִנִי טִיבוּשׁ אִין קוֹרִט אִוט אַנְגְּלוּשׁ
דִי שִׁידִי פֶּלורִיאַס סוֹפִיר מִיאָה וִואַנְטְאֶרְאָה קוֹוִי פּוֹזִיטָא שׁוֹנְט אִין בִּאֲלִיצי
שְׁפִיטִישׁ בִּאֲלִדוֹקְז טַאבְרֶק פֶּלִיילִישׁ פֶּלֶאנְדוֹ אַמַּאס מְפּוֹר גְּזִיפִירִישׁ אֲבִילוֹר רִיאִי
לֶאֶר אַקוּשִׁישָׁא.

מילים אלו, שפרץ דואג לנקד ולסמן בקו-גלי עליון (סימון מקובל לשמות), הם ‘חותם האוויר’ עליו מפרט גאנל בחיבורו. ‘בִּיטְאֵלָא שׁוּשְׁפִינְשׁוּשׁ אִין אֵיטְרָא’ הוא: *Bethala suspensus in eathera*, או ‘בת’אלה התלוי באתר’. ‘קוֹוִי פּוֹזִיטָא שׁוֹנְט אִין בִּאֲלִיצי שְׁפִיטִישׁ’ הוא: *quae posita sunt in Baldice spheris*, או ‘שממוקמים בגלגלי בלדיצי’.⁵⁹ ‘פֶּר אִיק’ הוא: *per haec*, או ‘באלו [השמות]’. למעשה, כל המרשם הוא גרסה של המרשם לקבלת מענה מהרוחות בכתב היד האיטלקי מן המאה החמש-עשרה, ושלו מקבילה באנגלית מן המאה השבע-עשרה. אלא שבניגוד אליהם, ‘חותם האוויר’ במרשם הזה קרוב יותר ל‘חותם האוויר’ אצל גאנל, ונפלו בו כמות קטנה יותר של שגיאות. האם ידע פרץ מה הוא מעתיק? האם זיהה כאן את הלטינית? האם זיהה את הקוסמולוגיה בה דנו? הבחירה של פרץ לנקד את השמות מדגישה את חשיבות ההגייה כאן. אם היו אלו שמות מוכרים, יש סבירות נמוכה יותר שפרץ היה צריך לנקדם – ועל כן ניקוד שלהם עשוי להעיד על ריחוק מסוים וצורך בשמירה על תעתיק קרוב ככל הניתן למקור, לצורכי דיוק. הבחירה לתעתק ולנקד גם מילים לטיניות (כמו שושפִינְשׁוּשׁ), מעלה את האפשרות שפרץ ראה חשיבות בלחישתם בשפת המקור, או שלא זיהה כלל שמדובר בלטינית. קשה להכריע, אם כן, האם פרץ הכיר את הקוסמולוגיה הגאנלית או לא.

אלא שהראיות שעומדות לרשותנו מאפשרות לנו לבחון את ‘שמות הכישופים’ הללו, ‘חותם האוויר’ הזה, באמצעים נוספים. זהו איננו המופע היחיד של ‘חותם

58 על שימוש בשדים בספרות המאגיה היהודית ראו, למשל: י' הררי, ‘מעשה שדים וחלום [מגיית החלום היהודית (ב)], תעודה, כח (תשע"ז), עמ' 187–232; Gideon Bohak, “Babylonian Jewish Magic in Late Antiquity: Beyond the Incantation Bowls,” in *Studies in Honor of Shaul Shaked*, ed. Yohanan Friedmann and Etan Kohlberg (Jerusalem: The Israel Academy of Sciences and Humanities, 2019), 95–98.

59 החלפת ר' ב-ט' סבירה יותר בלטינית (כלומר, קריאת *spheris* כ-*sphetis*) מאשר בעברית.

האוויר' בכתב היד של פרץ. במרשם אחר (א61-א66), הכולל טקס ארוך לקשירה והכרח של שדים ומבוסס כולו על טקס דומה מ-*Liber Iuratus Honorii*, המאגיקון מונחה לקרוא את הפורמולה הבאה, גם היא מנוקדת (א63-ב):

אני פב"פ קורא ומעורר ומשביע וגוזר ומקיים ומתרה ברוחות הנ"ל [...] תבואו אל העגולה הזאת להשיב ולמלא כל אשר אשאלם בעונה, ולשמוע אל אשר אצום ולהכנע תחת החותם הקדוש הזה: החותם והאסור בטהאלא או אטהאלא התלדי בטההרא באיאי מייא בקורהאק בלינאי או ינאי אקאירון אלבואגה בואו יחד ומהרו מכל פינות העולם ארא אראי פנגולא פלאנקטופא ראטנקאלאי קאלצראטאש שיראי אנויאוש שאטהון אלאתהון פאיין אנוראפה אילון אידידי באלו זאם וויטאלי גשמא גנאש אציניך ווטיוואט ונויאוש אשר צמח מכסאו והשפיע על אותם אשר כחם בגלגלי בלדיצי באלדינטאבראלי ופלאמוניאם פליביליש אינפאר אינשטקאש אבייקש לאזאקו שלא.

כאן אנו רואים ששמות תועתקו, נוקדו וסומנו בקו-עליון גלי, ואילו מילים תורגמו. המילה *per* שהופיעה במרשם הקודם לא מופיעה כאן, והוחלפה בתחילית "ב-" לפני השם הרלוונטי. 'באלדיצי שפיטיש' הם גלגלי בלדיצי. לפני פרץ לא עמד מקור אחד, ולא סביר שראה בשני מופעי 'חותם האוויר' כאן קרבה, ואם ראה – לא נתן דעתו על כך, למרות שפעמים רבות העיר בשולי כתב היד ויצר הפניות פנימיות. המרחק בין הקטעים ניכר היטב, ואפילו התרגום מסגיר קריאה אחרת מהמקור הלטיני. במקום שהשדים ימוקמו (*posita sunt*) בגלגלי בלדיצי, כוחם טמון שם. סביר שפרץ האיטלקי קרא *possa* (כוח), במקום *posita*.

אם כך, יש לנו כאן שני מופעים של 'חותם האוויר' שפרץ העתיק ממקורות שונים. במופע הראשון אנו מוצאים תעתיק בלבד, ואילו במופע השני תעתיק משולב בתרגום של מילים מלטינית שהושפע ככל הנראה משפתו של המעתיק – איטלקית. אך האם התרגום מסגיר היכרות עם הקוסמולוגיה הגאנלית? נסיף על כך את האופן בו מתייחס פרץ לשמות רוחות השמיים כפי שהם מוכרים לנו מ-*Liber Iuratus Honorii* ומן הקוסמולוגיה של גאנל. ראינו כי גאנל, בעקבות *Liber Iuratus Honorii*, מכנה את דרום-מזרח בכינוי *Cosol*, את דרום-מערב בכינוי *Nogahem*, ואת צפון-מערב בכינוי *Frigicap*. באותו טקס ארוך שבו פרץ מביא תעתיק ותרגום של 'חותם האוויר', מונחה המאגיקון ליצור שבעה מעגלים על הקרקע, ולהעלות בהם קטורת. העלאת הקטורת מתחילה מכיוון אחד, ומסתיימת בכיוון אחר – לכל אחד מהמעגלים מוגדר הכיוון שממנו מתחילים את העישון, והכיוון שבו מסיימים אותו. המעגל הראשון, למשל, 'תתחיל מצד מזרח ותכלה בדרום' (א61). במעגל הרביעי מתחיל הצורך בשימוש בכינויים, ופרץ משתמש בתעתיק שלהם: 'העגולה הרביעית תתחיל מהצפון ותכלה בקונשול [...]'. העגולה החמישית תתחיל בקונשול ותכלה בנוגאהם [...]. העגולה השישית תתחיל בנגאהם ותכלה בפריגיקאף [...]. בהמשך הטקסט, ובשולי הדף, מעיר פרץ על המילה 'קונשולאי' (ב62): 'שהוא קרן מזרחי דרומי'. כלומר, פרץ מזהה את *Cosol* עם דרום-מזרח, בהתאם לטרמינולוגיה הגאנלית. אך מה לגבי שאר הכיוונים? האם פרץ מזהה אותם? ואם כן, האם זה יכול לסייע לנו להכריע האם הכיר או לא את הקוסמולוגיה הגאנלית?

אני סבור שפרץ ידע לזהות את הטרמינולוגיה הגאנלית, אבל לא הכיר את הקוסמולוגיה שלו. הזיהוי של הטרמינולוגיה חל בשלב מאוחר יותר, בין השנים בהן עבד על העותק שלו לסיום עבודתו המשותפת עם זעקלא (1722-1729) – שהרי זעקלא מכניס לגוף הטקסט, בסוגריים, את הזיהוי שפרץ הוסיף בעותק שלו בשולי הדף. סבורני שהזיהוי נעשה ממש במהלך עבודתו עם זעקלא, שכן ידוע לנו שהשניים נועצו במקורות שונים (בשפות שונות) כדי לשכלל את החומרים בידם. אך מדוע אני סבור כי פרץ לא הכיר את הקוסמולוגיה הגאנלית?

פרץ, לאחר סיום עבודתו עם זעקלא, שקד על עותק שלישי. עותק זה שפרץ יצר ככל הנראה בעשור השישי לחייו, ושכונותי לדון בו באריכות במקום אחר, הוא תרגום מעברית לאיטלקית שהוזמן, אני סבור, על ידי מאגיקן נוצרי.⁶⁰ אין לי כל ספק כי התרגום הזה בוצע לאחר 1729, ויש ראיות פילולוגיות רבות כי מדובר בתרגום מעברית. אפשר לראות, למשל, כיצד מילה שחסרה בעותק של פרץ (א63), וזעקלא מעיר על היעדרותה (א58: 'נראה שחסר בהעתק שמו והוא אבא...'), מופיעה בתרגום של פרץ לאיטלקית (175ב: aba). רוב רובו של החומר של פרץ וזעקלא תורגם על ידי פרץ לאיטלקית, למעט מרשמים אחדים – ביניהם המרשם עם 'שמות הכישופים'. אבל הטקסט הארוך תורגם גם הוא, מה שמאפשר לנו הצצה לאופן בו תפס פרץ את הטקסטים עליהם עבד. למעשה, העובדה כי לפנינו תרגום שאנו יכולים לייחס לפרץ, היא זו שמאפשרת לנו לתהות באשר להבנתו את הטקסט, ולהיכרות (או היעדרה) עם הקוסמולוגיה הגאנלית.

נתחיל מן הטרמינולוגיה. אם מעיינים בתרגום האיטלקי של פרץ, ניכר שהוא הבין היטב את משמעות הכיוונים, ובחר לוותר בעותק (שעמל רבות להנגשתו) על טרמינולוגיה פנימית זו:

העותק העברי של פרץ	העותק האיטלקי של פרץ (א170-ב)	תרגום
העגולה הרביעית תתחיל מהצפון ותכלה בקונשול [...] העגולה החמישית תתחיל מהצפון ותכלה בקונשול [...] העגולה השישית תתחיל בנגאקם ותכלה בפרִיגִיקָאף...	Cercolo quarto comincerai (!) a profumare dal aquilone, et finirai nel angolo orientale meridionale. [...] Cercolo quinto comincerai a profumare dal angolo orientale meridionale, et finirai nel meridionale occidentale. [...] Cercolo sesto comincerai a profumare nel angolo meridionale occidentale, et finirai nel aquilonare occidentale.	מעגל רביעי תתחיל לעשן מהצפון, ותסיים בקרן הדרום-מזרחית [...] מעגל חמישי תתחיל לעשן מהקרן הדרום-מזרחית ותסיים בדרום-מערב [...] מעגל שישי תתחיל לעשן בדרום-מערב ותסיים בצפון-מערב.

מהשוואה זו אנו יכולים להבין כיצד זיהה פרץ נכונה כל אחד מכיווני הכיוונים: קונשול, הוא Cosol, מזוהה בעותק האיטלקי עם דרום-מזרח; נוג'הם, הוא Noghahem, מזוהה בעותק האיטלקי עם דרום-מערב; פריגיקאף, הוא Frigicap, מזוהה בעותק האיטלקי עם צפון-מערב. אך זיהוי של הטרמינולוגיה לא בהכרח מעידה על היכרות עם הקוסמולוגיה. סביר בהחלט שפרץ, במהלך היועצות במקורות לא-עבריים אחרים, נתקל בהסבר לכיוונים אלו, או אפילו ראה דיאגרמה שתצביע על הכיוונים – כמו זו שמופיעה בעותקים של *Liber Iuratus Honorii*⁶¹. דווקא תרגומו של פרץ את 'חותם האוויר' מסייע בהכרעה בשאלת הידע הקוסמולוגי-תיאורטי שבו החזיק פרץ (176-177א):

Bettala o Itala Beettera Reeia Mia [...] Albuega, venite assieme et affret[t]atevi d' tutte le parti del mondo, Ara Arai Pangola Pelanchetotepa Ratichael Calceratas Siray Aueius [...] con questi Zeam Uitali [...] quello fiori del suo trono, et influssi sopra quelli quali la potensia loro sono nelle Roti(!) de Baldeci, Baldietabrali [...] Lazaco Sella.

התרגום מגלה שפרץ לא הבין את המובא ב'חותם האוויר', ובייחוד לא את ראשיתו. בת'אלה התלוי באתר אצל גאנל, הפך לרצף מילים שנתפסו כשמות בתרגום של פרץ לאיטלקית. מילת היחס 'ב' שפרץ תרגם מלטינית לעברית לטובת ייצוגן של מילות היחס *in* ו-*per*, הפכו לחלק אינטגרלי מהשמות שהוא מביא. בִּאֲטֶהְרָא הפך לשם *Beettera*, שכמו כל השמות במובאה הזו, מסומן בקו עליון. הפועל 'צמח' במקור העברי הפך לשם העצם *fiori*, צמחים, והגלגלים של בלדיצי, הספירות השמימיות, הפכו ל-*roti*, צורה ארכאית של *ruote*, גלגלים.

מעניינת במיוחד היא היעדרה של המילה 'התלוי' (*suspensus*) שהופיעה בעותק העברי של פרץ, ושעשויה להעיד גם היא על חוסר היכרות עם הקוסמולוגיה הגאנלית. כפי שראינו במובאה העברית לעיל, המילה 'התלוי' נמחקה בכתב היד העברי של פרץ. סבורני כי המילה נמחקה על ידי פרץ או תלמידו ועקלא, כיוון שלמרות שמופיעה מחוקה בעותק של פרץ, בכתב היד עליו עבדו פרץ ועקלא ביחד היא נעדרת לחלוטין. מדוע זה קרה? בקריאה חוזרת של חומרים, לעיתים מילים מסוימות נתפסות כמיותרות. בשעה שתרגם מלטינית אל העותק העברי בידו, למילה 'התלוי' הייתה משמעות. המילה הזו הוטענה במשמעות גדולה יותר כאשר באקסמפלר הלטיני הופיעה אחריה המילה *in ethera* (*suspensus in ethera*). לכן בשעת התרגום מלטינית, פרץ תרגם בהתאם ללא זיהוי של המונח *ethera* ולכן תעתק אותו עם תחילית 'ב' כמילת יחס, לשמירה על *in*: 'בִּטְהֶאלָא או אֲטֶהֶאלָא התלוי בִּאֲטֶהְרָא בִּאֲיִיא מִיֵּא בקוֹרְהָאק [...]' כמה שנים לאחר מכן, כשפרץ קורא שוב את התרגום שלו – הפעם עם ועקלא – המילה בִּאֲטֶהְרָא נתפסה כחלק מרצף של שמות קודש, כשתחילית 'ב' נקראה כתרגום של *per* ולא כתרגום של *in*. במצב זה, המילה 'התלוי'

61 ראו: פיטרסון (לעיל הערה 36), עמ' 240–241.

הפכה לסתומה ומיותרת – ולכן נמחקה. כלומר, משעה שפרץ (או זעקלא) קראו את הפסקה בשנית ומצאו את המילה חסרת פשר – מחקו אותה ויצרו גרסה עדכנית בעותק המשותף (58): 'בְּטֶהָאֵלָא אוֹ אִיטְהָאֵלָא בְּאִיטְהָאֵלָא בְּאִיטְהָאֵלָא בְּאִיטְהָאֵלָא'. כפי שמוכיח גם שינוי הניקוד, המילה לא הובנה למחברים כלל. זו איננה הדוגמה היחידה לשינויים שהשניים עושים בעותק של פרץ שבע שנים לאחר כתיבתו. בתרגום האיטלקי של פרץ, שכאמור מבוסס בעיקר על עבודתם המשותפת של פרץ וזעקלא משנת 1729, המילה 'התלוי' נעדרת.

עד כמה השפיעה הקוסמולוגיה הגאנלית על פרץ מבלי שהאחרון מודע לכך? המון, אך לא באופן ישיר. כפי שטענתי מעלה, מרשמים שנוצרו בהשפעת הקוסמולוגיה הזו לא בהכרח נכתבו מתוך מודעות לגאנל ועבודתו. כך למשל, בקטלוג שדים שפרץ מצרף לעותק העברי שלו (ומתרגם גם אותו לאיטלקית), נוכל למצוא את השדים (47): 'אני הגדול בְּאִיטְהָאֵלָא בְּאִיטְהָאֵלָא בְּאִיטְהָאֵלָא בְּאִיטְהָאֵלָא'. אם תחפוץ להפחיד איזה מבני אדם או להנקם ממנו, גזור ומיד יעשה לך. [...] אני ויוווש כסא שְפֶאֲרִיש השר הגדול. אם תרצה לבנות מגדל או עיר או להחריבם כהרף עין, גזור ומיד יעשה לך. כל הישגות הללו הן חלק מהקוסמולוגיה של גאנל, וחלקן מופיעות גם ב'חותם האוויר' בו דנו לעיל. כיסא בְּאִיטְהָאֵלָא הוא, כמובן, כיסא בלדיצי. ויוווש הוא וְאִיטְהָאֵלָא, ואילו השם שְפֶאֲרִיש מקורו, כך נראה, מ-spheres, הגלגלים המוזכרים ב'חותם האוויר'. בְּאִיטְהָאֵלָא בְּאִיטְהָאֵלָא הוא שד מעניין, כי מופיע במרשמים רבים בלטינית ואיטלקית במאה החמש עשרה, אך גם מוזכר אצל גאנל (75).⁶² ייתכן ששם זה עמד לפני גאנל גם בעותק 'ספר רזיאל' הלטיני שהיה ברשותו, שכן יש לשם הזה זכר בתרגום מאוחר של 'ספר רזיאל' הלטיני לעברית (דרך איטלקית).⁶³ דוגמה נוספת, שזכתה לתפוצה גדולה עוד יותר, היא מרשם 'לילך בתוך הענן באויר' שפרץ (ובעקבותיו זעקלא) מעתיק בכתב היד (א-60, ב), ובתרגום האיטלקי (153-155). לאחר תפילה לאל, יצירת מעגל קסם והקטרה בו, המאגיקון מונחה לומר מול הצפון את ההשבעה הבאה:

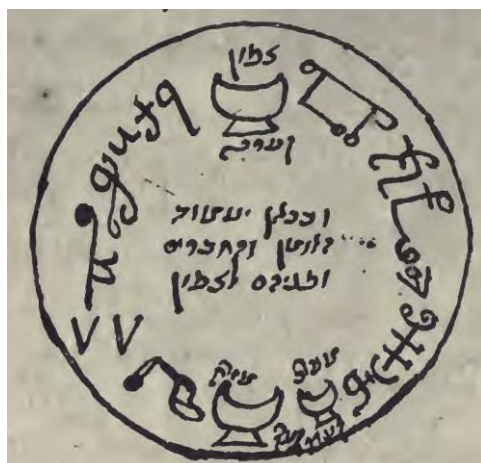
אתה בארקאן מלך העננים, אבקשך ואחנן לך שתשלח לי שְאֵלְטִין בְּאֵלְטִין גְאֵלְטִין, שלושה משריך ומן[נ]היגך אשר להם היכולת בעננים והיסודות. ורצוני שתשלחם אלי שישאו אותי במהרה, בלי סכנה ובלי רעדה ופחד, לא לי ולא לחברי.

לאחר ההשבעה, יופיע ענן קטן שיזמין את המאגיקון לעלות עליו. המאגיקון, בתורו, מונחה לצוות: 'הכינו הכסא!'. לאחר הופעתו של כיסא על גבי הענן, המאגיקון מונחה לשבת עליו ולומר את ההשבעה הבאה:

62 ראו, למשל, את המרשם לאהבה בקודקס איטלקי בן המאה החמש עשרה במהדורה שהוכנה על ידי Florence Gal, Jean-Patrice Boudet, and Laurence Moulinier-Broggi, *Vedrai. Mirabilia: Un libro di magia del Quattrocento* (Roma: Viella, 2017), 293–294.
63 New York, The Jewish Theological Seminary of America, Ms. 8117, 40r

אתה מלך ברקאן (!) ואתם השדים שאלטין באלטין גאלטין, שאוני ברצון ונפש חפצה בלי סכנה ופחד ומכשול ונוק, לא בגופי ולא בנפשי, אל המקום פלוני. ואשביע אתכם ואגזור עליכם בכח שמות המלאכים האלו העליונים אשר יכולתם באויר רב מאד מַאֲלִכִּיָאֵל או מְשִׁיאל אֲמַדֵּל אֲמַצֵּל שֶׁאֲנֵגֵל [...]

מרשם זה, הפעם בלטינית, מופיע בכתב יד מן המאה החמש-עשרה, ופורסם על ידי קיקהפר.⁶⁴ במרשם הלטיני, מופיע חלק נוסף המנחה את המאגיקן כיצד לנהוג אם מישהו מנסה לפגוע בו במהלך תעופתו על הענן. השדים, Saltim, Balthym, Galtym, המוגדרים כדוכסים, נקראים לעזרת המאגיקן, יחד עם המלך Bartham. ההיררכיה הזו של שלושת השדים להם 'היכולת בעננים והיסודות', או *qui habent possee [super] nubibus et ventris* (כלומר, שהם בעלי כוח על העננים והרוחות), יחד עם מלכם, מופיעה כבר אצל גאנל ומתפקדת בקוסמולוגיה שלו. כאשר גאנל מתאר את כיסא Apologia של שטן, הממוקם בצפון, הוא מציין

איור 4 – מעגל הקסם. מתוך כ"י גולנץ, דף 61ב

כי בכיסא זה נמצאים גם השלישייה Galtyn Baltyn Saltyn (א40). במקום אחר במכלול המאגיה הקדושה, גאנל עורך רשימה של שדים ותכונותיהם. ברשימה זו ניתן למצוא את Barchan, Saltyn, Balthym, Galtyn, Alegreth אותם מתאר גאנל כמי שיכולים לגרום למאגיקן לעלות דרך חוט או חבל (*filum*) לאוויר (א140). ייתכן כי מקומו של כיסא Apologia בצפון הוא זה שעומד מאחורי ההנחיה במרשם של פרץ (61ב) 'ובכאן יעמוד האומן והחברים, ופניהם לצפון', כפי

שנכתב במרכז מעגל הקסם שפרץ מאייר (איור 4).⁶⁵ אם אכן כך, הרי שהקוסמולוגיה הכתיבה את הפרקטיקה, בדומה למרשמים שראינו אצל גאנל.

64 ראו: Richard Kieckhefer, *Forbidden Rites: A Necromancer's Manual of the Fifteenth Century*, Magic in History (University Park, Pa: Pennsylvania State University Press, 1998), 232–234. על נוכחותה של פורמולה עברית בכתב היד שפורסם על ידי קיקהפר ראו: Gideon Bohak, "God's Right Eye and Its Angel in Jewish and Christian Magic," in *Anges et Démons d'orient et d'occident*, ed. Flavia Buzzetta (Paris: Éditions Kimé, 2017), 63–89.

65 חמישה עשרים אחריו שגאנל מסיים לעבוד על מכלול המאגיה הקדושה, הפקולטה לתיאולוגיה באוניברסיטת פריז מפרסמת כתב גינוי בספטמבר 1398, המבוסס על וידויים של מאגיקונים. בכתב הגינוי, שפורסם על ידי בודה, מוזכרים שוב השלישייה Saltim, Baltim, Galtim כמלכי הצפון, המזרח והדרום בהתאמה, יחד עם דמות חדשה – Ultim, מלך המערב. ראו Jean-

בן זמנו של פרץ, מרדכי הכהן, מייצר אוסף מרשמים המקובץ לנושאים שמסודרים לפי אותיות הא"ב.⁶⁶ פעמים רבות הכהן מציין את מקורותיו, ואנו עדים לכך כי עשה שימוש בספרי סגולות קלאסיים בני זמנו – מפעלות אלקים, ספר הזכירה, אמתחת בנימין ועוד.⁶⁷ אך על קלאסיקות אלו הכהן מוסיף עוד מקורות שונים, חלקם חושפים פעולת תרגום. עם זאת, אין די ראיות להניח שהכהן תרגם בעצמו את החומרים, ואני סבור שקיבלם מתורגמים. נוסף על כך, נראה שהכהן מגלה לעיתים עניין בידע התיאורטי שעומד מאחורי המרשמים, ומעיר עליהם. בין היתר, כהן מכריע בסוגיית איכותן של נוסחאות מתחרות באמצעות כלים שעומדים לרשותו, כמו גימטריה. כך, למשל, מכריע בנוגע לשם קודש מסוים 'ונלע'ד [ונראה לעניות דעתי] שהנוסחא הב' היא אמיתית כי מצאתי שעולה בגימט[ריה] כיצד... (ב89). גם אצל הכהן אנו מוצאים את שלישיית השדים, מתפקדת במרשם שונה מזה של פרץ וקודמיו:

לדבר עם השדים פנים בפנים או שישמעם ע"כ [על כל] מה שירצה לשאול מהם ע"כ [על כל] דבר ובלבד שיחשוב בלבו או בפיו כל מה שישאל מהם קודם שתכנס בעיגול. צום יום א' עד לחמתו בחצי היום ותלבש בגדי פשתן נקים ועשה עיגול כמו שתראה לאחורי הדף הזה. וחקוק בתוכו אלו הש[מות] שתראה בעיגול ואמור: "מא"ע [משביע אני עליכם] פניאל שריאל עמאל בשם המפורש רבכם הכתוב בימין של הקב"ה [הקדוש ברוך הוא] עכתנאי". ואמור עד ז"פ [ז' פעמים] ותראם פנים בפנים. ואם תשביעם ג"פ [ג' פעמים] (!) תשמעם ולא תראם, והנה לפניך העיגול ומה שכתוב בו, ותאמר: "מלך ברקם אפיימסך שלטים בלטים גלטים שאתים. בואו במהרה כדי שאראה אתכם". וזו היא ההשבעה: "אנבוקבש מלך ברקם עם פר משבש השרים שלך שלטים בלטים גלטים שמות אותיות שיכלתכם וממשלתכם באויר, מירסאל חמיטיאל אמיטיאל מרובא טומנאן איניטון בדיאל [...]"⁶⁸.

חלקו השני של המרשם, המשביע את ברקם (הוא בארקאן אצל פרץ) ואת שלושת השדים שלטים, בלטים, גלטים (הם שאלטין, באלטין, גאלטין), הוא מקבילה ברורה למרשם בו דנו. כאן ניכר כי המחבר לא הביין אף את לשון ההשבעה – אנבוקבש, כלומר *invoco vos* – וסבור היה שאנבוקבש הוא שם, כפי שיעיד השימוש שלו בכתובה מרובעת. כתובה מרובעת, כמו השימוש בקו-עליון, היא שיטה מקובלת בכתבי יד מאגיים עבריים לציון שמות. המרשם ברובו המוחלט נכתב בכתובה רהוטה,

Patrice Boudet, "Les condamnations de la magie à Paris en 1398," *Revue Mabillon* 12 (2001): 121–157.

New York, The Jewish Theological Seminary of America, Ms. 9839 66

על ספרי סגולות שהודפסו ברבע הראשון של המאה השמונה-עשרה ראו: 'הררי, מגיה יהודית: מתווה והערות', איל פריזינטי: מחקרים בתרבות יהודי ספרד ה (תשע"א), עמ' 61*–63. 67

בשלב זה של הקודקס, העימוד אינו מופיע, בין אם בגלל שמצבו של הקודקס בכללותו רע בחלק זה של כתב היד, ובין אם בגלל שהמחבר לא הוסיף מספרי עמוד בחלק זה. על כל פנים, מרשם זה מופיע תחת האות ש', "ענף שרים". אם נקבע את מספרי הדפים לפי המספור האחרון שמופיע בכתב היד, הרי שמדובר בדף 202א-ב. 68

שהופכת למרובעת במעבר לשמות.⁶⁹ כך, ברקם ושלוש השדים מופיעים בכתיבה מרובעת, כמו גם שאר השמות במרשם. במקרה זה, כמו גם במקרה של פרץ, אינני סבור שהכהן הכיר את הקוסמולוגיה הגאנלית – לא ישירות ולא בעקיפין – והמרשם שלו מסגיר, במידה מסוימת, גם חוסר היכרות עם שפת המקור. שלא כמו במקרה של פרץ, שם יש לנו די ראיות טקסטואליות לדיון בהיבטים השונים של היכרות והבנת הקוסמולוגיה, במקרה של הכהן החומר דל. עם זאת, ממה שעומד לרשותנו ניתן להסיק כי הכהן לא הכיר את הקוסמולוגיה, וגם לא את השפה שבה נכתב המרשם במקור. עושה רושם, אם כך, שהיכרות עם הידע התיאורטי איננה תנאי מקדים עבור חלק מן המאגיקונים שביקשו לרתום את כוחות היקום – הרע או הטוב – להגשמת משאלותיהם.

סיכום

פתחתי את המאמר בשאלת אפשרות קיומו של ידע תיאורטי שחוצה את הפרקטיקה שבמרשם נתון. גאנל, למרבה הצער, הוא מקרה נדיר של מאגיקון שלא רק מפתח תיאוריה באמצעות המצאי הטקסטואלי שעומד לרשותו, אלא גם רפלקטיבי לגביה. בכך הוא מאפשר לנו הצצה לתפיסת עולמו בשאלת היחס בין ידע לפרקטיקה. במקרים אחרים, ראינו כיצד מאגיקונים בוחרים להעתיק מובאות תיאורטיות – ולפעמים אף להשתמש בהן כחלק מהפרקטיקה – אולי על מנת לשמר את משמעותן או להעניק להן לגיטימציה. בכל המקרים הללו, הפרקטיקה המאגית מתכתבת עם דיונים תיאורטיים-קוסמולוגיים, גם אם הכיוון לא בהכרח ברור. הדיון התיאורטי ב'נגידי התלי', כפי שטענתי, כנראה צמח מתוך הפרקטיקה הקשורה בהם. אפשר לשער כי משעה שנפוצה השמועה אודות נגידי התלי – בדמות פרשנותו של רמב"ן לתורה, שהייתה פופולרית ביותר – עלה הצורך בקרב מאגיקונים לשלב את התיאורים הקוסמיים בפרקטיקה.

אך התיאוריה, כמו שראינו, לא תמיד עמדה בראש מעיינם של אלו שמבקשים להשתמש בפרקטיקה. למעשה, באמצעות תיאורים של הפרקטיקה נוכחנו לראות כיצד הידע התיאורטי אבד, או איבד משמעות. עם זאת, אי אפשר להכריע בשאלות אלו באופן כוללני. תפיסה מונוליטית של פרקטיקות מאגיות (או מאגיקונים), ללא הקונטקסט ההיסטורי, התרבותי והלשוני של המקרה הבודד, עלולה לפגום בקריאת הטקסטים ובהסקת המסקנות מהן. לכן הצעתי במאמר זה בחינת עומק של מקרים בודדים – גאנל, פרץ והכהן – כדי לראות האם וכיצד נוכל להסיק מחיבוריהם על היכרותם עם הידע התיאורטי (אם בכלל קיים כזה) עליו מבוססות הפרקטיקות שהם טרחו להעתיק ולתרגם. חשיפתו של הידע הזה – חשיפתה של הקוסמולוגיה הגאנלית – מאירה באור חדש את הטקסטים הסתומים, ומאפשרת לנו להעלות השערות בנוגע לתפוצתם ולאופן בו נקראו במרחבים שונים ובתקופות שונות.

69 על הבחנה גרפית זו בין שמות לשאר הטקסט המאגיה ראו: "הררי, 'פראטקסטים מאגיים: כתב יד לונדון, הספרייה הבריטית Or. 12362 ('עץ הדעת') כמקרה מבחן', קבלה: כתב עת לחקר כתבי המיסטיקה היהודית מב (תשע"ח), עמ' 258.